

---

# MENGELBERG EN ZIJN TIJD

---



Over het lange huwelijk tussen het Toonkunstkoor  
en het Concertgebouworkest



Amsterdam eert muzikanten geografisch



Over de Chasa en Haydns Jahreszeiten



EEN UITGAVE VAN DE WILLEM MENGELBERG VERENIGING  
22E JAARGANG      NUMMER 88      MAART 2009

# Inhoud

- 4 Van het bestuur
- 5 Wim Straesser neemt afscheid van KCO
- 8 Amsterdam eert muzikanten geografisch
- 12 Geen spijt van litho ...
- 14 Profiel Franz Joseph Haydn
- 15 Over de Chasa en Haydns Jahreszeiten
- 18 Het Hallelujakoor van Händel
- 22 Het lange huwelijk tussen het Toonkunstkoor en het Concertgebouworkest
- 37 Mengelberg in de lift
- 40 Jubileum Pieter Vis

# VOORJAARSNUMMER MEZT 2009

Voorwoord



In Mezt 87 is in het artikel "Amsterdam ontwikkelt zich tot Mengelbergstad" de naam van de grootvader van *Arthur Bauer* - die voor fl 900,- per jaar op de loonlijst van het orkest stond (zie pagina 14) - onjuist en nogal zuinig behandeld. Arthur stuurde een e-mail met de opmerkingen: "Mijn opa's voornamen zijn Ottomar Emil; daarom heet ik Arthur Ottomar".

De foto's die ons bezoek op 29 november 2008 aan De Bazel in hetzelfde nummer (vanaf pagina 29) illustreren, zijn gemaakt door ons lid *Gerco Schaap* van de *Piet van Egmond Stichting*. Bij hem kunnen ook foto's worden nabesteld ([gercoschaap@ziggo.nl](mailto:gercoschaap@ziggo.nl)).

In deze uitgave vindt u een verslag van de activiteiten die zijn ontplooid om de naam van Mengelberg geografisch in Amsterdam gevestigd te krijgen. Voorts een herdenking dat het *Toonkunstkoor Amsterdam* 180 jaar geleden al het hoogste lied zong.

Op 31 mei 2009 herdenken wij dat *Franz Joseph Haydn* 200 geleden in Wenen overleed. Deze componist van ondermeer *Die Jahreszeiten* doet ons met heimwee aan de Chasa terugdenken.

Heimwee, maar ook dankbaarheid en vreugde: daardoor geïnspireerd analyseert *Ab van Kapel* het *Hallelujakoor* uit de *Messiah* van Händel voor ons. *Wim Straesser*, achterneef van Mengelberg en lid van onze vereniging, neemt na 42 jaar afscheid van het Koninklijk Concertgebouworkest. Wij nemen slechts afscheid van zijn markante kop rechts vooraan, als lid, als cellist in ander verband en gewoon als muzikliefhebber hopen we hem nog vaak mee te maken.

Pieter Vis viert in mei zijn 50-jarig zangersjubileum en zijn 60e verjaardag.

Lodewijk van Gorkom schrijft een zeer persoonlijk verhaal over de in zijn bezit zijnde drie beeltenissen van Mengelberg - waarbij we onwillekeurig aan een aria uit de *Zauberflöte* moeten denken.

Philips Pensioenfonds heeft geen gehoor gegeven aan ons verzoek een van de beide bijna gereed zijnde torens aan de Gustav Mahlerlaan in Amsterdam-Zuid naar Mengelberg te vernoemen. Niet als reactie op een van de daarvoor aangevoerde redenen, maar wel goed getimed geeft *Hans Grootenhuijs* zijn visie daarop.

*De redactie wenst u veel leesgenot!*

## COLOFON

'Mengelberg en zijn Tijd' is een kwartaaluitgave van de *Willem Mengelberg Vereniging*, opgericht op 13 februari 1987. Overname van de redactionele inhoud is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming. **Aanlevering kopij** voor Mezt 89 uiterlijk 15 mei 2009.

**Redactie:** A. van Kapel, J. Krediet, mr. A.A. Meurer en P.J. Bogaers (grafische vormgeving a.i.)

**(Redactie)Secretariaat:** Mozartkade 14, 1077 DJ Amsterdam, telefoon (020) 626 2550, e-mail: [a.meurer@planet.nl](mailto:a.meurer@planet.nl), **gironummer** 155802

**Bestuur** van de Willem Mengelberg Vereniging. Voorzitter: dr. Eveline Nikkels (072) 589 5000, secretaris-penningmeester: mr. A.A. Meurer (020) 626 2550,

Leden: ir. P.M.H. Geelen (023) 524 5836, J. Krediet (020) 699 1607 en mr. F. Heemskerk (06) 21 296 791.

*Erelid: Riccardo Chailly.*

Minimale jaar**contributie** € 27,50 voor leden binnen Europa (€ 32,50 buiten Europa), over te maken op girorekening 155802 t.n.v. Willem Mengelberg Vereniging te Amsterdam.

Opzeggingen uitsluitend tegen 1 januari met een opzeggingstermijn van 1 maand.

Aan de inhoud van dit periodiek kunnen geen rechten ontleend worden.

© 2009

## NOG STEEDS GROOTHEID GEZOCHT OM KLEINHEID TE VERGEVEN

Op 25 april aanstaande vindt in de Tamboer in Amsterdam de jaarvergadering van onze vereniging plaats. Een belangrijke vergadering, want naast de gebruikelijke agendapunten als de jaarstukken staat het rapport van de Werkgroep WMV (voorheen bekend als 'de denktank') op de agenda.

Bij dit nummer treft u dit rapport aan. Het bestuur nodigt u van harte uit uw mening te geven. Kan het niet op de ledenvergadering zelf, dan per e-mail of schriftelijk en bij voorkeur voordien. Zo kunnen op de vergadering ook de meningen van niet-aanwezige leden worden gehoord. Behalve het rapport is de uitnodiging voor de jaarvergadering en de middagbijeenkomst bijgevoegd.

Zoals in het laatste nummer van MeZT al aangekondigd zal *Rutger van Randwijck* ons dan zijn visie op de ontwikkelingen in de muziek gedurende de laatste tweeënhalve eeuw geven. Voor de details van het ochtend- en middagprogramma verwijzen wij u naar de uitnodiging zelf. Wij hopen velen van u met of zonder introducés te mogen begroeten!



De directie van het Philips Pensioenfonds heeft ons eind 2008 bericht dat het niet ingaat op ons verzoek een van de torens van het in aanbouw zijnde *Amsterdam Symphony project* aan de Zuidas (aan de Mahlerlaan!) naar Mengelberg te

vernoemen. Als reden wordt enerzijds aangevoerd dat het Fonds van plan is het onroerend goed af te stoten zodra het klaar is en dat het enigerlei naamgeving daarom niet op zijn weg vindt liggen.

Maar anderzijds: een beduchtheid voor 'negatieve publiciteit (...) om de u bekende redenen'. Het lijkt alsof het verleden ons blijft achtervolgen. Wanneer kunnen wij, om met Bernard Haitink te spreken, "Laten wij zo groot zijn deze kleinheid van Mengelberg te vergeten"?



Hetgeen ons op de 80-jarige brengt. Wat hebben we weer genoten van de op televisie uitgezonden concerten en vooral van zijn optreden in het Concertgebouw. En dat laatste ondanks de last die zijn rug hem veroorzaakte en die hem, toen hij na de 7e van Van Beethoven langs de cellisten schuifelde, tegen Wim Straesser deed verzuchten: "Wat een vak". Wat mogen wij toch dankbaar zijn dat er mensen zijn die dat vak belijden zoals hij!

Namens het bestuur,

*Albert Meurer.*

# WIM STRAESSER

## NEEMT AFSCHIED VAN KCO

Als jongen droomde hij ervan zanger te worden. Toen dat niet haalbaar bleek koos hij voor het instrument dat de menselijke stem het dichtst benadert: de cello. In april neemt hij, na ruim veertig jaar, afscheid van het orkest dat hij als zijn familie is gaan beschouwen. 'Het afscheid stemt weemoedig, maar die cello gaat echt niet in een hoek!'

Als jongetje had ik een mooie, hoge sopraan. Ik zong solo in het koor van de middelbare school en het koor van de Obrechtkerk, waar ik vanaf mijn zevende iedere woensdag- en zaterdagmiddag gerepeteerd heb. Mijn drie broers waren me voorgegaan, op Joep na - die later componist is geworden - hadden ze allemaal prachtige stemmen.



### Mengelberg-familie

Die muzikaliteit is niet zo vreemd als je weet dat mijn vader uit de Mengelberg-familie komt: zijn moeder, Helena Mengelberg, was een zuster van Willem, de dirigent. Zij was nummer vijf in een rij van zestien kinderen en is zangeres geworden.

Op het conservatorium in Keulen heeft ze mijn grootvader ontmoet, Ewald Straesser, een studievriend van Willem. Ik heb die grootmoeder nooit gekend, zij overleed in 1903, net dertig jaar oud. Niet alleen van haar komt die belangstelling voor muziek en zingen, maar ook van mijn overgrootmoeder, een Schrattenholz, destijds een bekende muzikfamilie in Duitsland. De Mengelbergs waren, op een paar musici na, vooral beeldhouwers en architecten; mijn overgrootvader, de vader van Willem, had in Utrecht een groot atelier voor kerkelijke kunst. Hij heeft nog aan de deuren van de Dom van Keulen gewerkt.

### Omstreden

'We wisten wel dat het bijzonder was om tot die familie te horen, maar het was een omstreden

onderwerp, zeker kort na de oorlog. Bovendien was Willem tegenover de familie niet erg toeschietelijk, hij was zo beroemd dat hij ontzettend naast zijn schoenen liep. In 1934 schijnt hij ooit op visite geweest te zijn bij mijn ouders, die toen net hun eerste baby hadden. Zijn enige commentaar moet toen geweest zijn: "God, is dat mormel van jullie!" Dat was dus oom Willem. Ik heb hem niet gekend, maar via mijn vader wel veel verhalen over hem gehoord. Na de dood van grootmoeder Helena heeft mijn grootvader zijn twee heel jonge zoontjes - mijn vader en zijn broertje - ondergebracht bij hun Nederlandse grootouders in Utrecht. Als nummer zeventien en achttien! De Mengelbergs woonden in een enorm huis aan de Maliebaan in Utrecht, daar konden die twee jongetjes ook nog wel bij!

### Muziek vanzelfsprekend

Muziek was vanzelfsprekend in ons ouderlijk huis. Mijn broer Frits speelde viool, Peter deed van alles, blokfluit, trompet, trombone, Joep speelde piano en orgel en is daarna gaan componeren, net als grootvader Ewald. Zelf zat ik vanaf

mijn achtste jaar achter de piano, maar ze vonden thuis dat het leuk zou zijn als ik cello ging spelen: die misten we nog in de familie.

Ik heb gezongen tot mijn veertiende, tot mijn stem brak. Daarna heb ik nog even in de basgroep van het schoolkoor gezongen, maar veel stelde het niet meer voor helaas. Gelukkig was ik inmiddels al met die cello bezig - toch het instrument dat het dichtst de menselijke stem benadert, dus dat was een goed alternatief.'

### Grens

'Afscheid nemen van het orkest stemt me weemoedig, maar anders dan voor sommige collega's is het voor mij geen tragedie. Ik heb de AOW-leeftijd bereikt en ik denk dat het goed is om die grens te stellen. Je kunt niet zeggen: jij moet weg, jij mag blijven. En wie beoordeelt dat? Nog eens voorspelen op je ouwe dag is echt een ramp. Wat ik zal missen is het familiegevoel, in die ruim veertig jaar is het orkest toch je familie geworden. Aan de andere kant: een groot deel van die familie is al weg, mijn studiegenoten van het conservatorium - Edith Neuman, Saskia Boon, Hans Vader, Fred Pot, Christian Narde - allemaal met pensioen. Dat is een nostalgisch gevoel ja. Maar die cello gaat echt niet in de hoek: ik hoop als remplaçant nog wel eens mee te doen op het podium. En ik hoop nog veel kamermuziek te maken met vijf collega's uit het orkest, het Philadelphus Strijksextet, dat we een jaar of zeven geleden hebben opgericht. We spelen vooral voor ons eigen plezier en geven zo'n zeven concerten per jaar. Daarnaast wil ik uiteindelijk leren hoe een computer werkt, en omdat ik dol ben op opera, zal ik zeker meer operareizen gaan maken.

Wat ik meeneem uit mijn orkesttijd zijn veel mooie herinneringen. Aan Harnoncourt bijvoorbeeld, die heel belangrijk voor mij is geweest. Zoals, op een andere manier, ook Bernstein, door zijn extravagante en indrukwekkende persoonlijkheid. En de charismatische Carlos Kleiber, die maar één week voor het orkest heeft gestaan, maar dat was wel een onvergetelijke ervaring - gelukkig vastgelegd op dvd. En eindeloos veel herinneringen aan de muziek. Ik ben altijd heel blij met Brahms geweest, met Mozart, en vooral met Wagner. Kort geleden nog

de Die Walküre onder Haitink, met Eva Maria Westbroek, heerlijk!'

### Topvorm

'In de loop der jaren is er wel veel veranderd in het orkest. Voordat ik kwam, was de cellogroep een stel lastige individualisten. De een na de ander vertrok, waardoor er plaats kwam voor die hele ploeg leerlingen van Van Leeuwen Boomkamp.

En ik heb nogal wat aanvoerders meegemaakt, van Tibor de Machula en Jean Decroos tot Hano Ruysenaars en nu Godfried Hoogeveen en Gregor Horsch. Bovendien was er de wisseling van chef-dirigent, ieder met zijn eigen sfeer en signatuur, ook door bepaalde gebaren, die invloed hebben op het orkest. Zo vraagt iedere chef ook andere dingen op het gebied van klankvorming, Jansons wil vaak een wat donkerder klank horen dan bijvoorbeeld Chailly.

Maar de grootste verandering zit 'm vooral in de zakelijke aanpak: de hogere frequentie en kortere duur van de tournees - op die soms zeven weken lange tournees van de jaren zeventig sloegen we elkaar op het laatst bijna de hersens in! Alles is efficiënter en sneller geworden dan vroeger. Toen was het wat gezelliger, wat meer ontspannen. Wat dat betreft is het er met Jansons niet rustiger op geworden, hij zet ons behoorlijk onder druk en eist heel veel aan perfectie. Hij laat dan ook niets passeren, werkt op het allerhoogste niveau en houdt de teugels strak in handen. En ik moet zeggen, dat heeft resultaat, het orkest is in topvorm op het ogenblik. Jammer dat ik er juist nu mee moet stoppen.'

*Henriette Posthuma de Boer*  
(met toestemming overgenomen uit *Preludium*)

# DE CELLO'S VAN WIM STRAESSER

In het KCO speelt Wim Straesser afwisselend op een Ventapane (Napels, 1808) en een Guerçan, (Parijs, 1741). Beide instrumenten zijn z'n eigendom. "Gelukkig wel", vindt hij, "als je bij je vertrek ook nog je cello moet achterlaten, dat lijkt me wel erg bitter. Ze zijn heel verschillend, maar ik houd van allebei evenveel. De Franse is heel geschikt voor klassieke muziek, terwijl de Italiaan meer een solo-instrument is, voor het grote romantische repertoire. Vanaf het begin wist ik: die Ventapane is fantastisch, daar doe ik het mee, klaar. Toen kwam die Guerçan op mijn pad, ooit van mijn leraar geweest, toen van Edith Neuman en daarna van Truus van Tol. Maar zij kon er niet mee overweg en via Max Möller heb ik hem toen gekocht. Hij voelt niet echt prettig, alsof er weinig geluid uit komt, maar ik heb hem leren vertrouwen en weet, ook van collega's, dat hij geweldig draagt en op een afstand uitstekend klinkt.



Ik heb vier echt goede stokken en daar laat ik het bij. Wat een goede stok is? Vergelijk het met een BMW of een Mercedes met een fantastische wegligging. Je voelt dat hij 'pakt', de snaar beet heeft en de mooiste mogelijke klank uit de cello weet te halen. Daarbij heeft elke stok een heel eigen klank, de ene heeft bijvoorbeeld veel meer diepte dan de andere. Dat heeft te maken met de kwaliteit van het hout, de balans, maar eigenlijk is het een groot raadsel."

*(overgenomen uit Preludium)*



# AMSTERDAM EERT MUZIKANTEN GEOGRAFISCH

**Dat Amsterdam een muziekstad is blijkt uit het feit dat welgeteld 45 straten, lanen, pleinen en kaden door de commissie die zich met het vernoemen van straatnamen bezighoudt, naar musici zijn vernoemd.**

Een derde deel daarvan is vernoemd naar buitenlandse componisten: Bach, Beethoven, Brahms, Chopin, Corelli, Dufay, Händel, Lassus. Mahler, Mozart, Palestrina, Schubert, Strawinsky, Verdi en Wagner.

Opmerkelijk is dat de commissie pas na de oorlog componisten van Joodse afkomst is gaan benoemen zoals Mahler en Strawinsky terwijl Mendelssohn - waarvoor blijkbaar geen straat of plein voorhanden is - voor de oorlog tot de meest gespeelde componisten behoorde.

Met de binnenlandse componisten is de Commissie vaderlandslievender en vernoemt er 19 stuks: Dina van Apeldoorn, Johan Albert Ban, Jan George Bertelman, Henriëtte Bosmans, Jan Willem Brandts Buys, Alphons Diepenbrock, Carel Hacquart, Jacob Obrecht, Willem Pijper, Catharina van Rennes. Dirk Schaefer, Cornelis Schuyt, Jan Pietersz. Sweelinck, Adriaan Valerius, Antonie Verhey, Johan Wanning, Johannes Worp, Henri Zagwijn en Bernard Zweers. Maar waarom niet de van Joodse afkomst zijnde Sem Dresden?

Met de musici die in Amsterdam als orkest-dirigent werkzaam waren is de Commissie ook voorzichtig en komt met moeite tot 12 namen: Peter van Anrooy, Eduard van Beinum, Johannes van Bree, Johan M. Coenen, Evert Cornelis, Cornelis Dopper, Richard Hol, Willem Kes, Frederik Roeske. Johannes Verhulst en Henri en Johannes Viotta. Hiervan waren er maar vier in functie als dirigent bij het

Concertgebouworkest: Eduard van Beinum, Evert Cornelis, Cornelis Dopper en Willem Kes.

Ook hier weer opvallend geen namen van Joodse dirigenten zoals Pierre Monteux en Bruno Walter, die toch in Amsterdam hun sporen hebben verdiend. Bovendien vind ik Frederik Roeske als koordirigent niet zo passend in dit gezelschap, maar om Willen Mengelberg in deze naoorlogse dirigentenwijk - op enkele kilometers

afstand van het Concertgebouw - te benoemen had ik ook niet juist gevonden.

Het getuigt echter van weinig fantasie en historisch besef om de na de oorlog aangelegde racebaan tegenover het Concertgebouw Museumstraat te noemen en de naam van het Jan Willem Brouwersplein - naast het Concertgebouw - te veranderen in Concertgebouwplein. Welk een unieke kans heeft de Commissie zo'n ruim 35 jaar na de bevrijding aan zich voorbij laten om recht te doen aan een man waar Amsterdam haar naam als Muziek- en Mahler-stad te danken heeft. Ware het niet beter geweest de naam Jan Willem Brouwersplein, genoemd naar de roemruchte pastoor van Bovenkerk, auteur van veel geschriften en hoofdredacteur van dagblad De Tijd, dan maar te laten bestaan?

Hij dichtte eens:

*Ziet, geen druppel slikt het hoen,  
zonder een blik omhoog te doen.  
Zonder zich tevoren aanbiddend in de voren  
neer te buigen, pikt geen duif één graantje koren.  
Is 't geen leer, wat zij bewustloos doen?  
Schaam u dan, o mensch, voor duif en hoen.*

Mijn keerdicht luidt:

*Ik schaam mij niet te verklaren: ik behoor niet tot  
uw schare, want ik zal niet als duif en hoen  
onbewust slikken en doen.*

## **Museumplein**

Bewust en met overtuiging diende ik op 16 juli 2006 mijn plan tot herinrichting van het Museumplein in bij de Deelraad Amsterdam Oud-Zuid. Ik stelde voor om de groene vlakte tussen het Rijksmuseum en het Concertgebouw door aanleg van twee elkaar kruisende lanen te verdelen in vier vlakken en de laan tussen het Concertgebouwen het Rijksmuseum het





Mengelbergpad of Mengelberglaan te noemen. Een uitvoerig verslag daarover met een plattegrond vind u in MezT nr. 83/41. Op 25 augustus reageerde de deelraad met de mededeling dat de herinrichting van het plein geen ambtelijke, maar een politieke beslissing is.

Een artikel in het Parool in november 2007 met als titel 'Weer 10 miljoen in het Museumplein' en als reactie daarop een ingezonden stukje van mevrouw Dorothy Beynes over het gras op het Museumplein waren voor mij aanleiding met mevrouw Beynes telefonisch contact op te nemen. Een kort interview in het programma De Wereld Draait Door op 7 november was hiervan het gevolg. Naar aanleiding hiervan werd ik d.d. 13 november telefonisch door De Telegraaf over mijn plannen geïnterviewd en verscheen op 15 november in die krant een artikel met als kop: "Aanzien plein door bejaarde hersteld." De zelfde dag kreeg ik bericht van de Deelraad dat mijn plannen onder nr. 19916 waren geregistreerd.

In de bestuursvergadering d.d. 23 februari 2008 waarin mijn herinrichtingsplannen en mijn plannen voor de ontwikkeling van een handtekeningactie ter sprake kwamen, was het bestuur van mening dat het niet aan de WMV was zich met de herinrichting van het plein en aanverwante zaken te bemoeien. Wel wilde het bestuur zich inzetten voor de vernoeming van een eventueel aan te leggen laan of plein op

de vlakte. Eveline Nikkels en Albert Meurer werden aangesteld t.z.t. met de deelraadsvoorzitter Egbert de Vries daarover contact op te nemen. Het verzoek om een onderhoud werd echter door Egbert de Vries afgewezen met de opmerking: "We hebben thans geen plannen voor vernoeming van nieuwe straten".

Een krantenbericht van 19 december 2008 in het Parool onder de titel "Wel de ambities, niet de centen" vertelt dat Wethouder van Ruimtelijke Ordening Maarten van Poelgeest een rapport bij de Gemeenteraad heeft ingediend om het Museumplein en omgeving voor 75 miljoen op te knappen. Dit was voor mij aanleiding op 20 december de Wethouder om toezending van een kopie van zijn rapport te verzoeken.

Op 26 Januari 2009 kreeg ik van hem de volgende brief:

"Geruime tijd geleden heeft u interesse getoond in de ontwikkeling van een visie voor het Museumplein en omgeving. Wij danken u voor uw reactie. Alle ontvangen initiatieven en ideeën nemen wij mee in onze inventarisatie en beeldvorming. Via deze brief willen wij u informeren over de ontwikkelingen.

Rond het Museumplein staan ingrijpende veranderingen op stapel. Het Stedelijk Museum en het Rijksmuseum zijn aan het verbouwen en verplaatsen hun ingangen naar de zijde van het plein. Ook het Van Gogh Museum en het

Concertgebouw hebben verbouwingsplannen. Bij elkaar wordt een half miljard euro geïnvesteerd in de vier culturele instellingen. De verwachting is dat hierdoor het aantal bezoekers groeit van 3,5 naar 5 miljoen per jaar. Door de aanleg van de Noord/Zuidlijn zal een groot deel van hen straks het plein vanuit een andere richting naderen. Hiervoor moeten het Museumplein en de omgeving worden aangepast. De gemeente Amsterdam en het stadsdeel Oud-Zuid zien de kansen van het Museumkwartier voor Amsterdam. De vier culturele instellingen moeten de nummer één attractie van Nederland blijven. Daarom is het noodzakelijk de kwaliteit van de openbare ruimte te verbeteren en de verbindingen met de rest van de stad te optimaliseren. Bezoekers moeten gastvrij worden onthaald, gemakkelijk wat kunnen eten, maar ook beter over de omgeving worden verspreid. Het Museumkwartier moet een sterkere uitstraling krijgen. Hiervoor is de Visie Museumkwartier opgesteld. De visie beschrijft op hoofdlijnen de gewenste ontwikkelingsrichting voor het Museumkwartier voor de komende tien jaar.

In december 2008 hebben het Dagelijks Bestuur van Stadsdeel Oud-Zuid en het College van Burgemeester en Wethouders van de Gemeente Amsterdam ingestemd met de visie Museumkwartier. In februari en maart staat besluitvorming gepland in de stadsdeelraad van Stadsdeel Oud-Zuid en in de Raad van de Gemeente Amsterdam. Na de besluitvorming wordt de visie verder uitgewerkt in een Masterplan, waarover officiële inspraak zal plaats vinden.

Voor informatie over het project verwijs ik u naar de website [www.museumplein.nl](http://www.museumplein.nl). Op deze site kunt u de visie en andere interessante documenten downloaden. Tevens wil ik u wijzen op de tentoonstelling die tot 10 februari bezocht kon worden in de Zuiderkerk in Amsterdam: Museumplein 1891-2020, Vormgeven aan het Culturele hart van Amsterdam."

### **Mengelbergtoren**

In April 2008 vertelde mijn zoon, die zich met het inrichten van kantoorgebouwen bezighoudt, dat Philips Pensioen Fonds (P.P.F.) doende is een Symphonyproject aan de Gustav Mahlerlaan te realiseren. Een folder die mij op aanvraag werd toegestuurd vertelde dat het project bestaat uit

twee torens van 105 meter hoogte en een laagbouw van 22 meter. Bij mijn bezoek aan het project op 28 mei kreeg ik van de bouwdirectie de gelegenheid d.m.v. een bouwlift één van de torens te bestijgen en ik genoot van het uitzicht over de Beethovenstraat en de aan musici gewijde zijstraten. Spontaan kwam in mij op dat deze toren de naam 'Mengelbergtoren' zou moeten hebben. Begin juni bracht ik daarover een schriftelijk rapport uit aan het bestuur van de WMV.

Het bestuur schreef een brief aan P.P.F., naar aanleiding waarvan een afspraak werd gemaakt. En zo togen voorzitter en secretaris op 10 oktober naar Eindhoven voor een gesprek met de directeur van P.P.F. Hen werd uitgebreid gehoor geboden, maar zij kregen slechts de toezegging dat een en ander in het zg. College van Beheer zou worden besproken waarna nader bericht zou volgen.

Dit bericht kwam tussen Kerstmis en Oud en Nieuw. Het luidt:

"(...) Uw verzoek is aan de orde geweest in de vergadering van het College van Beheer van de Stichting Philips Pensioenfonds op 17 december j.l. Het College heeft besloten om niet op uw verzoek in te gaan. De motivering daarvoor is enerzijds dat het fonds voornemens is om het complex Symphony op de kortst mogelijke termijn na oplevering te verkopen aan een derde, en het derhalve meer op de weg ligt van de koper om te besluiten over een naamswijziging van de toren dan op die van het fonds.

Anderzijds heeft bij de beslissing ook een rol gespeeld dat het risico op negatieve publiciteit als gevolg van de door u voorgestelde naamswijziging, om de u bekende redenen, bepaald niet is uitgesloten. Het College van Beheer wenst dit risico niet te nemen..." Het bestuur van de WMV heeft begrip voor de motivering van het College van Beheer inzake verkoop van het complex. Wat betreft de angst van het College voor negatieve publiciteit om de bekende redenen vindt het bestuur dit toch wel enigszins getuigen van koudwatervrees.

### **Concertgebouw**

Het is plezierig te bemerken dat Amsterdam wat betreft het bouwen van concertzalen en muziekopleidingen niet stil zit. Sinds 2005 beschikt zij over een 'Muziekgebouw aan 't IJ' - voorheen gevestigd aan de Weesperzijde dat

toen 'De Ijsbreker' heette - voor het vertolken van eigentijdse klassieke muziek. In november 2008 werd aan het Oosterdok - op een steenworp afstand van het Muziekgebouw - het 'Amsterdams Conservatorium' geopend. Dit conservatorium heeft in zich verenigd het 'Conservatorium Amsterdam' dat gevestigd was in de Bachstraat, met de bekende Bachzaal, het 'Conservatorium van de vereniging het Muzieklyceum' en het Haarlemse muzieklyceum het 'Sweelinck Conservatorium'. Bij de nieuwe vestiging zijn de namen van Bach en Sweelinck verdwenen, maar is een zaal naar dirigent Bernard Haitink vernoemd.

Ons beroemde Concertgebouw waagt zich niet aan het vernoemen van zalen of andere openbare ruimtes naar musici die veel voor het gebouw hebben betekend. We kennen de Grote Zaal, de Kleine Zaal, de Blauwe Zaal, de Koorzaal, de Spiegelzaal en de Dirigentenfoyer.

In aansluiting op de acties om Mengelberg in de naaste omgeving van het Concertgebouw vernoemd te krijgen of hem hoog torende te verheffen, kwam Eveline op de bestuursvergadering van 22 november 2008 op het idee om in het Concertgebouw een ruimte of de artiesteningang naar hem te vernoemen. Zoals we, voortvarend als ze is, van haar gewend zijn benaderde zij op korte termijn Simon Reinink, directeur van het Concertgebouw. Na een gesprek op 10 december liet Reinink op 17 december 2008 per e-mail weten dat hij met zijn mededirecteuren overleg had gepleegd, maar dat zij vonden dat Mengelberg d.m.v. twee schilderijen, een plaque en een buste voldoende in het gebouw aanwezig was. Hij spreekt zelfs van een onzichtbaar Mengelberg-archief dat zich in het gebouw zou bevinden, terwijl het toch algemeen bekend is dat dit zich in Den Haag bevindt. Desondanks is hij van mening "dat een groot kunstenaar als Mengelberg een blijvende prominente plaats in het Concertgebouw verdient."

Door dit relaas van activiteiten zal het u duidelijk zijn dat het bestuur zich beijvert de naam van Mengelberg geografisch aan de stad te verbinden, de stad die muzikaal zoveel aan hem heeft te danken. Tijdens het Mahler-feest in 1995 werd in een toespraak gezegd: "In haar recente Kerstrede zegt Koningin Beatrix: "Het scherpe beeld van 'goed' en 'fout' dat nu nog zo dikwijls ons oordeel over de oorlog bepaalt, berust op wijsheid achteraf." Toen was alles

minder duidelijk. De wijsheid van toen, vlak na de oorlog, legde Mengelberg een dirigeerverbod op voor een aantal jaren. Daarmee werd hij publiekelijk gestraft voor het gedrag dat hem werd verweten,

Het zou na ruim 60 jaar van wijsheid getuigen daarmee af te rekenen en zo ruimte te scheppen voor de plaats die hem in de Nederlandse muziekgeschiedenis toekomt. Dat is zeker niet de weg van de minste weerstand, maar wel een keuze die recht doet aan wat Nederland aan Mengelberg te danken heeft."

N.a.v. deze toespraak schreef Hans Heg op 4 mei in de Volkskrant: "Willem Mengelberg meer dan oorlog alleen"; Thiemo Wind schreef in De Telegraaf op 19 mei: "Willem Mengelberg muzikaal in ere hersteld en Bernard Haitink zei in een interview: "Laten wij zo groot zijn de kleinheid van Mengelberg te vergeten" . Bij de herdenking in 2001 van Mengelbergs overlijden in 1951 schreef Peter van Lint in Trouw op 26 maart: "Dirigent Willem Mengelberg heeft nu zijn straf wel gehad"; Kaspar Jansen schreef in NRC-Handelsblad op 19 maart: "Geen rehabilitatie maar wel erkenning" en Erik Voermans eiste op 27 maart in het Parool "Eerherstel voor Mengelberg".

Pastoor Jan Willem Brouwers gun ik van harte zijn straat die deels achter en deels aan de zijkant - waar zich de artiesteningang bevindt - van het Concertgebouw loopt. De Pastoor staat in de annalen van Bovenkerk beschreven als een prettig heerschap, niet afkerig voor scherts en van geestrijke dranken. Zijn straat eindigt of begint dan ook bij Bar Bodega van Keijzer. Mogelijk vond de Commissie voor Straatnamen deze eigenschappen te weinig om ook nog een plein naar hem vernoemd te hebben. In de tachtiger jaren omtrent de restauratie van het Concertgebouw kwam zij op het lumineuze idee de naam te veranderen in het Concertgebouwplein.

Ik ben benieuwd of Maarten van Poelgeest, de wethouder van ruimtelijke ordening, in zijn plan van 75 miljoen voor herinrichting van het Museumplein ook dit aangrenzende Concertgebouwplein heeft betrokken. Die naamsverandering hoeft niets te kosten en de directie van de belangrijkste bewoner van het plein, het Concertgebouw N.V., zal van mening zijn dat een groot kunstenaar als Mengelberg niet alleen binnen, maar ook buiten het gebouw een prominente plaats verdient.

Het verhaal achter het portret

## “GEEN SPIJT VAN LITHO”

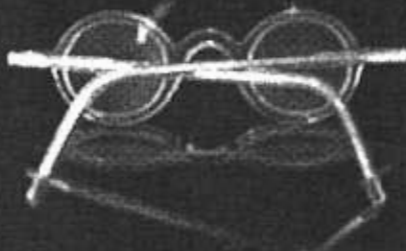


12

### Dat klinkt goed!

Groots assortiment, helder advies, designbrillen, sportbrillen, zonnebrillen, lenzen...  
Bij Sijbrants & van Olst.

[www.designbril.nl](http://www.designbril.nl)



Sijbrants & van Olst speciaaloptiek

Dorpsstraat 29  
Ouderkerk a/d Amstel  
020 496 60 82

Marktplaats 21  
Lithoorn  
0297 54 07 77



**S**k bezit nu drie beeltenissen van Willem Mengelberg. Over de aan mijn tante Betsy opgedragen portretfoto uit 1924 schreef ik al in MezT nr. 81 van juni 2007.

Het tweede, het Moerkerk portret, heeft ook een geschiedenis. Ergens vorig jaar kreeg ik een e-mail van onze secretaris om mij te berichten, dat ene André van Mierlo hem had gebeld met de mededeling dat hij een portret van Mengelberg met een opdracht aan diens broer Edmund bezat. Van Mierlo wilde dat portret verkopen en was in zijn zoektocht naar een potentiële koper bij de Willem Mengelberg Vereniging terecht gekomen. De secretaris kende mijn relatie tot de familie Mengelberg en Pater Edmund en dacht dat ik misschien geïnteresseerd zou zijn. Dat was ik en ik nam contact op met André van Mierlo. Die kon mij vertellen, dat Herman Moerkerk, een bekende Brabantse schilder, de maker was en

ook hoe het portret in zijn familie was gekomen. Ik deed een bod, maar dat vond hij te laag, dus

deed ik, stom genoeg, een hoger bod. Dat accepteerde hij en ik toog per trein naar Roosendaal, waar wij afspraken in een café tegenover het station (Van Mierlo woont in Essen, vlak over de grens). Ik vond het een prachtig portret, uitgevoerd in houtskool, gesigneerd door Herman Moerkerk en met een met de pen geschreven opdracht: "Aan mijn lieve broer Edmund ter herinnering Willem Mengelberg 10 - II - 1919".

Edmund, de Jezuiet, was altijd een dierbare vriend van mijn vader geweest; hij droeg in juni 1945 de uitvaartmis voor mijn vader op. Ik hechtte er daarom aan het portret in de familie te hebben. Ik vond het alleen vreemd dat er onder de beeltenis nog een handtekening van Willem stond. Maar goed, ik vond het een prachtig portret, betaalde Van Mierlo een veel te hoog bedrag en ging naar huis.

Dit is wat Van Mierlo me vertelde. Zijn vader, Martinus van Mierlo (1921 - 1992), was gereedschapsmaker in Vught, hopman van de vereniging en lid van een zangkoor onder de leiding van pater Edmund, die toen woonde in het retraitehuis van de Jezuiten in Vught. Van Mierlo deed ook allerlei klussen voor de paters en als dank daarvoor kreeg hij van pater Edmund kort voor diens dood het portret van Willem. En nu wilde zoon André er van af.

## *Sans la musique, la vie serait une erreur*

Toen ik het portret door een restaurateur schoon liet maken, ontdekte deze, met enige moeite, dat het geen origineel maar een litho was; vandaar die tweede handtekening! Een poging om bij Van Mierlo geld terug te krijgen liep op niets uit. Ik heb er toch geen spijt van; het is een mooi portret. Maar er moeten nog andere afdrucken van bestaan. Waar zijn die?

De twee portretten van Willem hangen naast mijn Steinway vleugel (New York 1973). Er hangt ook het portret van mijn eerste pianoleraar in Den Bosch, Marinus Ogier jr. Marinus Ogier was



een begenadigd en begaafd musicus. Hij was van oorsprong violist. Hij was directeur en dirigent van De Bossche Harmonie, het beste harmonieorkest van Den Bosch. Hij heeft mij als tienjarig jongetje en vele anderen op onovertroffen wijze het wezen van de muziek bijgebracht. Ik blijf hem daar altijd diep dankbaar voor.

Ook hangt er naast mijn vleugel een kaart met een uitspraak van Nietzsche: *Sans la musique, la vie serait une erreur.*

En nu de derde beeltenis van Willem. Mijn grootouders Van Gorkom waren in Utrecht zeer bevriend met de ouders van Willem. Zo kwam het, dat wij altijd in de familie een mooi madonna-beeld uit het atelier van de oude Mengelberg hebben gehad en ziet, wie de beeltenis van het kindje Jezus goed bekijkt, kan vast stellen, dat dit een portret van de kleine Willem is, het bolle, hoge voorhoofd, de geprononceerde ogen. Kijkt u zelf maar ...

*Lodewijk van Gorkom*

# “ALS DIRIGENT WERD IK GEDWONGEN OORSPRONKELIJK TE ZIJN.”

*Over Franz Joseph Haydn (Rohrau, 1 april 1732 tot 31 mei 1809, Wenen)*

**“Als dirigent van een orkest kon ik experimenteren. Ik was van de wereld afgesneden, niemand bracht me op een dwaalspoor. Zo werd ik gedwongen om oorspronkelijk te zijn.”**

## **Jonge jaren**

Uit een beknopte autobiografie uit 1776: 'Mijn vader zaliger was wagenmaker en hij hield veel van muziek. Hij speelde harp zonder noten te kunnen lezen. Als jongen van vijf jaar kon ik de stukken die ik van hem hoorde al nazingen.' Gaat in 1737 bij schoolmeester en koordirigent Johann Matthias Franck in de kost om zijn talent verder te ontwikkelen. Maakt van 1740 tot en met 1749 deel uit van het knapenkoor van de Stephansdom in Wenen. Leidt na zijn vertrek uit het koor naar eigen zeggen een 'kommervol' bestaan in Wenen. Vindt een kamertje in het huis waar de gevierde librettist Metastasio woont en waar later de componist Niccolò Porpora zijn intrek neemt. Metastasio geeft Haydn Italiaanse les en Porpora neemt hem als assistent aan. Bestudeert de traktaten van Carl Philipp Emanuel Bach en Johann Joseph Fux. Is als componist grotendeels autodidact.

Krijgt in 1758 zijn eerste vaste betrekking als kapelmeester. Treedt drie jaar later in dienst van prins Esterházy in het afgelegen Eisenstadt. Blijft tot aan zijn dood, al zij het na 1790 met een jaargeld en zonder verplichtingen, aan het huis Esterházy verbonden.

## **Liefde**

Trouwde in 1760 met Maria Anna Keiler, de dochter van een pruikenmaker. Het was een ongelukkig huwelijk. 'Door onze slechte verstandhouding en omdat mijn vrouw geen kinderen kon krijgen, was ik niet onverschillig voor de charmes van andere vrouwen', aldus Haydn. Een van die vrouwen was de Italiaanse zangeres Luigia Polzelli, die met haar echtgenoot in dienst was bij Esterházy. Met haar heeft Haydn een verhouding gehad en nog in 1790 zinspeelt hij in een brief op een huwelijk; onmogelijk, want beiden waren



getrouwd. Over Luigia's jongste zoon, Antonio, werd gefluisterd dat Haydn zijn vader zou zijn.

## **Werken**

Haydn's oeuvre is enorm: meer dan honderd symfonieën, zo'n tachtig strijkkwartetten, zestig pianosonates, ruim veertig pianotrio's, vijftien (bewaard gebleven) opera's, ongeveer tien missen en vier oratoria. Zijn grootste verdienste is geweest dat hij de symfonie en het strijkkwartet hun klassieke gedaante heeft gegeven. Haydn geldt als de 'vader' van deze genres.

## **Invloed**

Onmetelijk. De klassieke stijl zou zonder Haydn ondenkbaar zijn. Hij was bevriend met Mozart en Beethoven is zijn (eigenwijze) leerling geweest.

*Marco Nakken  
(overgenomen uit Preludium februari 2009)*

# OVER DE CHASA EN HAYDNS JAHRESZEITEN

Haydn, geboren in het boerendorpje Rohrau in Neder Oostenrijk – rechts van de weg Wenen Bratislava – was een meester in het verklanken van de natuur zowel in de Schöpfung als in Die Jahreszeiten, waarin hij het landleven in vier seizoenen bezingt.

Als uitvoerder van zo'n werk klinken de klanken opnieuw in je hoofd als je op een of andere wijze met de door Haydn bezongen natuur in aanraking komt.

**Zo zal het ook met Mengelberg zijn gegaan die in 1910 drie uitvoeringen van Die Jahreszeiten realiseerde en kort daarna het Zwitserse Engadin bezocht en geconfronteerd werd met de overweldigende natuur daar en het besluit nam: "Hier bouw ik mij een huis".**

Het huis, zijn Chasa, dat nu na 100 jaar te koop wordt aangeboden door mensen die de innerlijke beleving en daadkracht van een kunstenaar missen.

Met de hierna volgende afbeeldingen en teksten uit Die Jahreszeiten van Joseph Haydn wil ik trachten een herinneringsbeeld van de Chasa Mengelberg te scheppen zoals ik die in de tachtigerjaren heb beleefd met de klanken van Haydns Die Jahreszeiten in mijn hoofd.

## Lente!

Het Vivace voor orkest gaat over in een recitatief, dat gevolgd wordt door het beroemde koor: "Komm holder Lenz, des Himmels Gabe, komm!"

Willem Mengelberg verkeert in de lente van zijn leven, hij is nog maar 39 jaren oud en is reeds een internationaal gevierd dirigent. Hij boekt niet alleen in het Amsterdamse Concertgebouw muzikale successen,

maar ook in New York, Frankfurt, Brussel, Antwerpen Parijs, Londen, Italië en Rusland. Bovendien is hij op 5 juli 1910 tien jaar getrouwd en hij onderhoudt vriendschappelijke relaties met Gustav Mahler en Richard Strauss en wordt overal als een vorst ontvangen. De toekomst en het goud lachen hem toe, hij staat in het stralende zonlicht!



### De zomer

Het is op 19 juli 1910 volop zomer als hij op een van zijn wandelingen de boerderij 'Hof Zuort' ontdekt en daar zijn intrek neemt. Bij het ontwaken maakt hij mee zoals Haydn zich het aanbreeken van de dag muzikaal voorstelt. Bij realistisch hanengekraai door de hobo zingt de jonge boer Simon: "Der Tages Herold meldet sich mit scharfem Laute rufet er zu neuer Tätigkeit den ausge-ruchten Landmann auf". Geniaal laat Haydn de zon chromatisch opkomen vanuit het pianissimo tot een groot fortissimo van solisten, koor en orkest eindigend in de lofzang: "Heil! O Sonne Heil! Des Lichts und Lebensquelle Heil!" Dit grootse moment van ontwaken van de dag maakt Mengelberg, gedurende de zes zomerse weken die hij in Hof Zuort verblijft dagelijks mee; zoals hij ook de andere jaargetijden in de natuur



in zijn leven zal meemaken.  
*'Hier woon ik' schrijft Mengelberg op een kaart*

Het volgende jaar, als hij weer zijn vakantie in Hof Zuort doorbrengt, koopt hij naast de Hof een stuk grond en maakt plannen en tekeningen voor



de bouw van een vakantiehuis in Zwitserse landhuisstijl.

### De herfst

In de Chasa leeft Mengelberg zich uit als verzamelaar van oude kunst, als landheer, als boer, als hondenfokker, als tuinman, als bergbeklimmer, als wijnkenner, maar vooral als gastheer, als 'Onkel Hausfrau'. Mengelberg wil ook anderen van zijn bezit, het eten en zijn wijnen laten genieten. Volgens een beschrijving van Kasper Jansen liggen er in de Chasa nu nog allerlei boeken over wijn en er staat een kaartenbak met inventarisatie van de voorraad. Ook Haydn weet de wijn te waarderen en zingt: „Am Rebenstocke blinket



jetzt die helle Traub' in vollem Saft. Und ruft dem Winzer freundlich zu, dass er zu lesen sie nicht weile. Und Juchhe! Juchhe! Juch! Es lebe der Wein."

### Winter: 1922

Mengelberg schrijft in zijn 'Besuch- und Logirbuch'. "Leser!, siehe, höre, staune und bewundere! Kapell, Waschhaus wurden im Winter 1922 erbaut nach Entwürfen vom Architekten Onkel Hausfrau und unter Oberaufsicht von Clot Coradin, Pächter von Hof Zuort".

Het bouwen van deze 'Marienkapelle' is hem bijzonder dierbaar, als dank dat Nederland en Zwitserland, en daarmee ook zijn Chasa en Hof Zuort niet door de oorlogshandelingen zijn verwoest, als herinnering aan de goede Clà Frigg en



ter ere van God en Maria die hij op zijn manier dient. Hij komt hier meerdere keren per dag, speelt op het carillon en mediteert, vooral in de tijd van zijn ballingschap. Bij de bouw zal hij zich niet gerealiseerd hebben dat hij tevens zijn Chappelle Ardente bouwde waar hij in 1951 zou worden opgebaard.

Haydn zingt terugziend op zijn leven, hij was tusslotte bijna 70 jaar toen hij Die Jahreszeiten componeerde: "Erblicke hier, betörter Mensch, erblicke deines Lebens Bild! Verblühet ist dein kurzer Lenz, erschöpfet deines Sommers Kraft; schon welkt dein Herbst dem Alter zu, schon naht der bleiche Winter sich und zeigt dir das offene Grab. Wo sind sie nun die hoh'n Entwürfe, die Hoffnungen vom Glück, die Sucht nach eitler Ruhme, der Sorgen schwere Last? Wo sind sie nun die Wonnetage verschwelgt in Üppigkeit? Und wo die frohen Nächte in Taumel durchgewacht? Wo sind sie nun? Wo? Verschwunden sind sie wie ein Traum! Nur Tugend bleibt. Die bleibt allein. Und leitet uns, unwandelbar, durch Zeit und Jahreswechsel, durch Jammer oder Freude, bis zum dem höchsten Ziele hin. Dann bricht der große Morgen an, der Allmacht zweites Wort, erweckt zum neuen Dasein uns, von Pein und Tod auf immer frei. Die Him-

melpforten öffnen sich, der heil'ge Berg erscheint, ihn krönt des Herren Zeit, wo Ruh und Friede thront. O seht, der große Morgen naht, o seht er leuchtet schon! Der Himmelsporten öffnen sich, der heilige Berg erscheint. Vorüber sind, verbräusset sind die leidenvollen Tage, des Lebens Winterstürme".

Een groot koor en orkest stemmen in en zingen en spelen onder leiding van Willem Mengelberg: "Ein ew'ger Frühling herrscht und grenzenlose Seligkeit wird der Gerechten Lohn. (...) Dann gehn wir ein in deines Reiches Herrlichkeit! Amen, Amen!"

Zo sterven de groten der aarde ...

*Johan Krediet*



De klinkende Mengelberg

# HET HALLELUJAH-KOOR VAN HÄNDEL

**D**eze keer willen we ons bezighouden met de opname van het 'Hallelujah'-koor uit de *Messiah* van Händel.

Helaas bestaat er van deze componist buiten het 'Hallelujah' maar één andere opname van Mengelberg, en wel met het New York Philharmonic Symphony Orchestra: de Alcina-suite, opgenomen op 16 januari 1929.

Het Hallelujah-koor, dat het slot vormt van het tweede deel van het Oratorium *Messiah* is één van de bekendste werken van Händel.

De opname van Mengelberg met het Concertgebouworkest en het Amsterdamse Toonkunstkoor werd uitgebracht door Michael G. Thomas op Archive Documents ADCD-107 ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het Concertgebouw.

De uitvoering vond plaats op 7 mei 1938, volgens Michael Thomas in de Nieuwe Kerk in Amsterdam tijdens een bijeenkomst ter gelegenheid van het veertigjarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina, maar daarin moet hij abuis zijn: de viering van het regeringsjubileum was pas in september waarbij Mengelberg in de Nieuwe Kerk wel dirigeerde - en er is geen reden om aan te nemen dat de opname ergens

anders dan in het Concertgebouw plaatsvond. Mengelberg voerde het werk uit in het Duits, wat vóór de oorlog traditie was. Pas na 1950 is men in ons land de *Messiah* in het Engels gaan uitvoeren, de taal waarin Händel het gecomponeerd heeft. Luisterend naar Mengelbergs opname horen we verschillen met de huidige uitvoeringspraktijk. De moderne uitvoeringen hebben een vrij snel tempo, er wordt recht toe recht aan gezongen, alles in dezelfde sterktegraad. Bij Mengelberg valt op, dat het tempo rustiger is, dat hij ritardandi neemt, vooral aan het slot. Verder valt op, dat in het gedeelte, waar de sopranen steeds hoger 'Herr der Herr'n, der Götter Gott' zingen en de rest van het koor dit begeleidt met 'Von nun an auf ewig, Halleluja!', Mengelberg deze begeleiding resp. pianissimo, piano, forte en fortissimo laat uitvoeren. Händel is waarschijnlijk geïnspireerd door het be-

The image shows a handwritten musical score for the Hallelujah chorus. It consists of ten staves of music. The notation includes various note values, rests, and dynamic markings. The lyrics 'Hallelujah' are written below the staves. The score is written in ink on aged paper.

kende Duitse koraal *Wachet auf, ruft uns die Stimme* (Evangelisches Kirchengesangbuch 121), waar Bach zijn bekende cantate nummer 140 over gemaakt heeft. Prof.dr. G. van der Leeuw heeft in zijn *Beknopte geschiedenis van het kerklied* dit lied *Wachet auf* 'de koning van het kerklied' genoemd. De tekst gaat terug op Hans Sachs. De melodie is van Philipp Nicolai, uit 1599.

Am Ende des Kirchenjahres

Nach Hans Sachs 1513 / Philipp Nicolai 1599 **121**

1. { „Wachet auf“, ruft uns die Stim - - me  
Mit - ter - nacht heißt die - se Stun - - de,  
der Wäch-ter steht hoch auf des Zin - ne, „wach auf, du  
ste zu - sen uns mit hel-lem Mun - de: „Wo seid ihr  
Stadt Je - ru - sa - lem! } Wohl-auf, der Bräutigam kömmt,  
steht auf, die Lampen nehmt! Hal-le - lu - ja! Macht euch  
be-reit zu der Hochzeit, ihr müs- set ihm ent-ge-gen-gehn!

2. Zion höret die Wächter singen, / Das Herz tut ihre oer Freude schin-  
gen, / sie wachet und steht eilend  
auf, / ihr Freund kommt vom  
Himmel prächtig, von Gnaden  
stark, von Wahrheit mächtig, /  
ihr Licht wird hell, ihr Stern geht  
auf, / Nun komm, du werste Kron,  
/ Herr Jesu, Gottes Sohn! / Hoff-  
anna! / Wir folgen all zum Freu-  
denmal / und halten mit des  
Abendmal.

3. Gloria sei dir gesungen / mit  
Menschen- und mit Engelzungen,  
/ mit Harfen und mit Zimbeln  
schön. / Von zwölff Perlen sind die  
Tore / an desner Stadt, wie steht  
im Chore / der Engel hoch um  
desnen Thron. / Kein Aug hat je  
gesehen, / kein Ohr hat mehr ge-  
hört, / solche Freude. Des jouchzen  
wir und singen dir, / das Halleluja  
für und für.

Philipp Nicolai 1556-1608

le - lu - ja! Das Kö - nig - reich der Welt  
le - lu - ja! The King - dom of this world  
Hal - le - lu - ja! Das Kö - nig - reich der Welt  
Hal - le - lu - ja! The King - dom of this world  
le - lu - ja! Das Kö - nig - reich der Welt  
le - lu - ja! The King - dom of this world  
lu - ja, Hal - le - lu - ja! Das Kö - nig - reich der Welt  
lu - ja, Hal - le - lu - ja! The King - dom of this world

Nog een an-

der prachtig kerklied componeerde Nicolai, name-  
lijk *Wie schön leuchtet der Morgenstern*, door  
prof. Van der Leeuw 'de koningin van het kerklied'  
genoemd. Het kerklied *Wachet auf* staat ook in  
het *Liedboek voor de kerken* als Gezang 262.

262 Wachet auf, ruft uns die Stimme

Philipp Nicolai 1599  
1 'Op, waakt op!' zo klinkt het lui - de.  
Wat wil dit roe - pen toch be - dui - den,  
gij to - ren - wach - ters van de tijd?  
'Mid - der - nacht is aan - ge - bro - ken,  
zijn u - we lam - pen wel ont - sto - ken,  
gij maag - den, die de Heer ver - beeldt?  
Gij sla - pen - den, ontwaakt,  
de Brui - de - gom ge - naakt!  
Hal - le - lu - ja,  
nu op - ge - staan!  
Het feest breekt aan;  
gij moet Hem ij - lings te - gen - gaan.'

Händel

citeert met dit lied twee melodieën. De melodie  
van 'The Kingdom of this world' is bijna letterlijk  
die van 'Gij slapenden ontwaakt' (Liedboek) of  
'Wohl auf, der Bräutigam kömmt' uit *Wachet auf,*  
*ruft uns die Stimme*.

De melodie van 'And He shall reign for ever and ever' vindt zijn voorbeeld in 'Wach auf, du Stadt Jerusalem!' van hetzelfde gezang. Dit komt overeen met de derde regel van Gezang 262: 'Gij torenwachters van de tijd.'

Christ,  
Christ,

Christ,  
Christ,

Christ,  
Christ,

und er re-giert auf immer und e -  
and He shall reign for ev - er and ev -

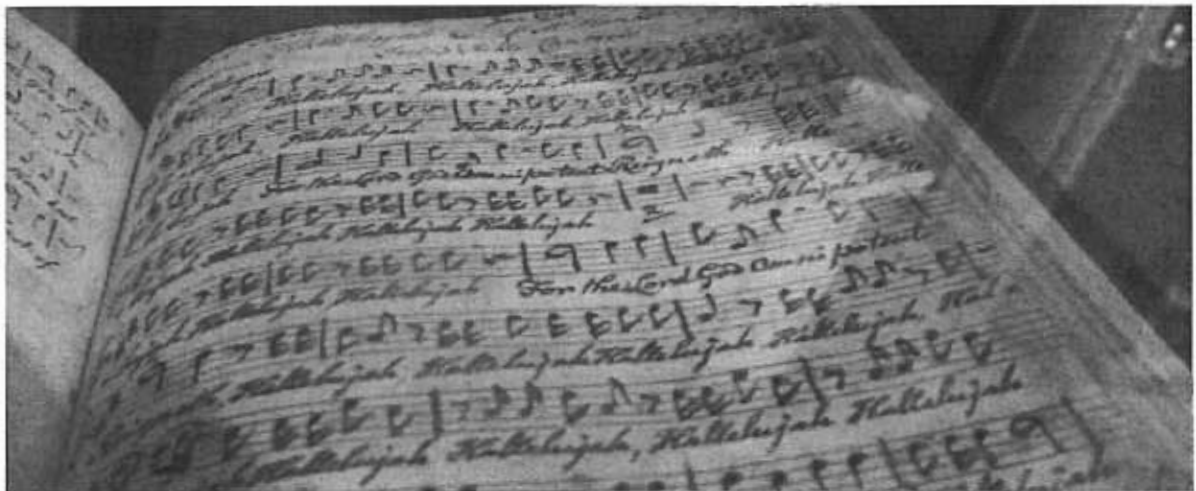
Christ, und er re-giert auf immer und e - wig,  
Christ, and He shall reign for ev - er and ev - er,

auf immer und e - wig,  
for ev - er and ev - er,

und er re -  
and He shall

### Royal Academy of Music

Händel werd geboren in 1685 in Halle. Al vroeg bleek zijn muzikale begaafdheid. In 1710 werd hij kapelmeester aan het hof te Hannover. Hij ging in 1714 naar Londen en stichtte in 1719 een eigen operaonderneming, de 'Royal Academy of Music'. Hij componeerde opera's in Italiaanse stijl. In 1728 ging zijn onderneming failliet. Een jaar later begon hij een nieuwe operaonderneming, welke ten onder ging in 1737. Hij ontleende aanvankelijk veel onderwerpen voor zijn opera's aan de Griekse mythologie, en later aan geschiedenissen uit de Bijbel. Toen de bisschop, Gibson, dit verbood, omdat hij er bezwaar tegen had Bijbelse verhalen op het toneel te brengen, veranderde Händel de naam van de opera *Haman and Mordechai* in *Esther*, en liet hem opvoeren als oratorium, dus zonder toneel. Voor het eerst werd nu in



het Engels in plaats van in het Italiaans gezongen. Na 1742 schreef Händel geen opera's meer, maar alleen oratoria. Tot de bekendste behoren *Samson*, *Judas Maccabeus* en *Belshazzar*. Hoewel deze laatste een oratorium is, zag ik er toch onlangs een operaopvoering van op tv.

### Messiah

Maar het meest uitgevoerde oratorium is de *Messiah*. Händel componeerde dit werk in 24 dagen, van 22 augustus tot 14 september 1741. De eerste uitvoering was op 13 april 1742 in Dublin, op een liefdadigheidsconcert. Het werk had enorm succes. Händel had dit werk speciaal voor Ierland geschreven. Hij was uitgenodigd door de stadhouder van Ierland, William Cavendish, hertog van Devonshire.



### Liefdadig doel

Terug in Londen had het werk aanvankelijk weinig succes. Tijdens Händels leven zijn er 56 uitvoeringen geweest. Sedert 1749 werd het jaarlijks in Londen voor een liefdadig doel opgevoerd.

Het werk bestaat uit drie delen. Deel I gaat over de voorspelling van de Verlosser (Oude Testament) en de geboorte van Christus (Nieuwe Testament, Evangelie van Lucas).

Deel II behandelt het lijden van de Verlosser, Zijn dood en opstanding (Pasen) en hemelvaart, zending (Pinksteren) en Koninkrijk Gods. De teksten

zijn grotendeels uit het Oude Testament.

Deel III behandelt het Eeuwig leven en de overwinning op de dood. Het bestaat voornamelijk uit citaten uit het Nieuwe Testament.

Het orkest bestaat uit vierstemmige strijkers, ho-bo en fagot; geen fluit. Gebruikte Bach in de *Matthäus Passion* geen trompetten en pauken, Händel schreef twee trompetten voor, alleen bij de koren 'Glory to God', 'Hallelujah' en 'Worthy is the Lamb', en één trompet in 'The trumpet shall sound'. Pauken spelen alleen mee in het Hallelujah-koor en in 'Worthy is the Lamb.' Verder klinken clavicimbel in het continuo en orgel bij de koren. Mozart heeft later een heruitgave verzorgd met toegevoegde instrumenten: klarinet, trombone, fluit en hoorn.

### Bijbelteksten

In tegenstelling tot de *Matthäus Passion* bevat de *Messiah* uitsluitend Bijbelteksten. Een bijzondere overeenkomst met de *Matthäus Passion*: beide beginnen in e-moll. Tenslotte nog een voorbeeld hoe de *Messiah* kan ontroeren. Een zangeres in Händels tijd zong de aria 'He was despised'. Daar men wist dat zij een gescheiden vrouw was, werd er met gemengde gevoelens naar haar geluisterd. Zij zong deze aria echter zo schoon, dat de deken opstond en zei: 'Vrouw, hiermee zijn al uw zonden vergeven!' Händel was zelf zo ontroerd na het componeren van het Hallelujah, dat hij zei: "Ik geloofde de hemel open te zien."

*Ab van Kapel*

# OVER HET LANGE HUWELIJK MET HET CONCERTGEBOUW-

In oktober van het vorige jaar vierde het Koninklijk Concertgebouw Orkest het feit dat het 120 jaar geleden werd opgericht. In diezelfde maand, maar dan 180 jaar eerder, ontstonden er plannen een landelijke *Maatschappij ter Bevordering van de Toonkunst* tot stand te brengen. Een maatschappij waaruit het Amsterdamse Toonkunstkoor is geboren, het koor dat o.l.v. Willem Mengelberg zo nauw aan het Concertgebouworkest verbonden is geweest.

Aanvankelijk zijn de Amsterdammers niet zo enthousiast voor zo'n landelijke organisatie, zij hebben toch immers hun eigen "Genootschap Blaas- en Strijklust", een orkest van deftige amateur-musici, en de daaraan verbonden 'Zangvereniging Harmonica' onder leiding van *Johannes van Bree*.

Maar toch wordt tijdens de Paasdagen van 1829 de oprichtingsvergadering van de landelijke maatschappij gehouden in Amsterdam, als de Hoofdstad des Lands, in gebouw "Tecum Habita" aan de Herengracht 248, het repetitielokaal van Blaas & Strijklust en de zangvereniging. De Amsterdamse zangers nemen het Tecum Habita wel erg letterlijk. Zij houden zich gedurende 5 jaren terug van de landelijke actieve bevordering der toonkunst,

Lutherse Kerk aan de Kloveniersburgwal plaats en wordt begeleid door "Blaas & Strijklust" en door het orkest van "Felix Meritis", het geheel o.l.v. de Amsterdammer Johannes van Bree. Hij opent het muziekfeest met een eigen compositie een *Ouverture met koor*, vervolgt met een *Psalm* van de Duitse dichter Klopstock gecomponeerd door J.G. Naumann (1741-1801), dan volgt een *Allegro eener Symphonie* van J.W. Wilms (1772-1847), een *Hymne* van Beethoven, een *Symphonie* van L. Maurer (1789-1878),  *Davide Penitente* van Mozart, *Ouverture Oberon* van Weber (1786-1826), *De slag bij Nieuwpoort* van J.G. Bertelman (1782-1854) en het slotkoor uit de *Messias* van Händel. Is dit programma overwegend Duits getint terwijl J.W. Wilms juist zijn *Wien Neerlands bloed in d'ad'ren vloeit, van vreemde smetten vrij!* heeft voltooid, het nationale element is toch ruim vertegenwoordigd zoals blijkt uit de tekst van *De slag bij Nieuwpoort*:

*Broeders komt, ontrolt Uw vanen!  
Wet Uw slagzwaard! Blaakt van moed!  
Straft de ontmenschte Kasteljanen!  
En verdelgt dat vuig gebroed!  
Zuivert van hun vloek dit strand!  
Redt het worstlend vaderland!*

Met deze strijdlust ontwikkelt Amsterdam, dat eerst getalmd had en gedraald, zich tot de hoeksteen van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst.

## Periode Johannes van Bree, 1829 tot 1857

Door het enorme succes van het muziekfeest is bij de Amsterdammers het hek van de Dam en met enthousiasme worden nu grotere werken en delen uit oratoria ingestudeerd en, waarschijnlijk met pianobegeleiding, uitgevoerd in Muziekzaal



*Johannes van Bree*

maar door medewerking in 1834 aan een muziekfeest in Den Haag ontbrandt bij hen het vuur om ook in Amsterdam zo'n muziekfeest te organiseren.

Dit muziekfeest vindt in 1836 in de Hersteld Ev.

# VAN HET TOONKUNSTKOOR ORKEST

"Odeon" op het Singel. Op 2 mei 1838 vindt in de Remonstrantsche Kerk aan de Keizersgracht een uitvoering plaats van Mendelssohns oratorium *Paulus* met begeleiding van een orkest van 'aanzienlijke meesters en liefhebbers dezer stad' o.l.v. de inmiddels tot dirigent van de Maatschappij benoemde Johannes van Bree.

Om leden te werven organiseert het bestuur in 1839 openbare repetities waarvan het gevolg is dat het in 1840, het jaar dat Koning Willem II in de Nieuwe Kerk wordt ingehuldigd, weer een muzikfeest in de Lutherse Kerk aan de Kloveniersburgwal kan houden waarbij het slotkoor van de *Negende Symfonie* van Beethoven wordt uitgevoerd. De nieuwe Koning is met zijn vrouw bij de uitvoering aanwezig en overhandigt Johannes van Bree een gouden medaille.

In de jaren daarna tot ongeveer 1850 huurt het bestuur Muziekzaal "Odeon" voor repetities en uitvoeringen van kleinere werken van Felix Mendelssohn (1809-1847), Louis Spohr (1784-1859), Mozart (1756-1791), Cherubini (1760-1842) en van Van Bree zelf. Waarschijnlijk worden deze werken met enkele instrumentalisten of met pianobegeleiding van Henri Viotta uitgevoerd.

Voor grote muzikale manifestaties zoals in 1836, 1838 en 1840 is geen geld beschikbaar; de kas is leeg, er moet gespaard worden. Door goed financieel beleid van het bestuur bestaande uit de heren J. de Vos Wzn., Mr. C.A. den Tex, Dr. J.J. Viotta, A.G. van Capelle, J. Fock en J.B. van Bree kunnen zij het koor in 1852 in de "Parkzaal" laten concerneren voor een uitvoering van *Die Schöpfung* van Haydn en kunnen zij voor de begeleiding 60 instrumentalisten engageren.

In 1853 volgt een concert, eveneens in de Parkzaal, met werken van Robert Schumann (1810-1856) *Das Paradies und die Peri*, van Mozart *Da-*

*vide en Penitente*, van Felix Mendelssohn *Die erste Walpurgisnacht* en van Beethoven *Christus am Oelberge* met begeleiding van een groot orkest.

Vervolgens na een half jaar intensief studeren waagt het bestuur het er op om het koor op 4 januari 1854 *Die Jahreszeiten* van Joseph Haydn uit te laten voeren met een groot orkest van kunstenaars en dilettanten. Kort daarna op 24 maart volgt *Der Rose Pilgerfahrt* van Robert Schumann, het *Lobgesang* van Felix Mendelssohn en op 13 december *Das Weltgericht* van Friedrich Schneider (1786-1853).

Het enthousiasme van het koor, dat nog steeds onder de naam Zangvereniging afdeling Amsterdam optreedt, kent geen grenzen en het zingt dan ook op 21 april 1855 het *Requiem* van Mozart, een *Adventlied* van Robert Schumann en *Psalm 95* van Felix Mendelssohn. En sluit het jaar op 29 december af met *Die Zerstörung Jerusalems* van Ferdinand Hiller (1811-1885).

Uit de jaartallen achter de namen van de componisten blijkt dat Johannes van Bree met het koor een repertoire heeft ingestudeerd dat bestaat uit werken van eigentijdse en in die tijd nog levende componisten; behalve Haydn, Mozart en Beethoven.

In afwijking hiervan is het concert op 28 januari 1856 door Van Bree geheel aan Mozart gewijd omdat Wolfgang Amadeus toen honderd jaar geleden werd geboren. Hij brengt ten gehore het *Requiem*, *Dauid Penitente* en koren uit *Die Zauberflöte*. Aan deze uitvoering werken mee behalve de Zangvereniging afd. Amsterdam de Liedertafels "Eutonia", "Euterpe" en "Amstels Mannenkoor" en zij worden begeleid door het "Parkorkest".

Hiermee sluit Johannes van Bree zijn periode af waarin hij de basis heeft gelegd voor het latere Toonkunstkoor-Amsterdam en belangrijk blijkt voor de ontwikkeling van Amsterdam tot muziekstad. (Zie MezT 84/26).

Hij wordt ziek en overlijdt op 14 februari 1857.

Vanwege zijn bijzondere verdiensten in het Amsterdamse muziekleven als dirigent bij "Felix Meritis" en "Blaas & Strijklust", als leider van de koren "Harmonica", van het fraaie zangkoor van de Mozes- en Aäronkerk, van de Zangvereniging afd. Amsterdam en als stichter van de Caeciliaconcerten wordt in de Concertgebouwuurt een belangrijke straat, evenwijdig aan de Willemsparkweg, naar hem vernoemd en wordt in de grote zaal van het Concertgebouw een cartouche met zijn naam aangebracht.

#### **Periode Richard Hol, 1858 tot 1862**

Woensdag 24 februari 1858 opent Richard Hol zijn periode als dirigent van de Zangvereniging afd. Amsterdam met *Elias* van Mendelssohn, *Lucifer* van Johan Albert van Eijken (1823-1868), *Mirjams Siegesgesang* van Franz Schubert (1797-1828) en *Lorelei* van Ferdinand Hiller en vervolgt in de loop van het jaar met *Lobgesang* van Mendelssohn en *Comala* van Niels Wilhelm Gade (1817-1890).

In 1859 vervolgt hij met *Joseph* van Mèhul (1763-1817), *Stabat Mater* van Rossini (1792-1862), *Messias* van Händel en *Die Zerstörung Jerusalems* van Hiller.

Vervolgens in 1860 met *Die Jahreszeiten* van Haydn, *Der Rose Pilgerfahrt* van Schumann en *Orpheus* van Willibald von Gluck..

In 1861 met *Symfonie nr. 3* van W.F. Thoof (1829-1900), *Der Fall Babylons* van Louis Spohr, *Die erste Walpurgisnacht* van Mendelssohn, die *Maccabäer* van Van Beethoven en *Das Lied von der Glocke* van A.J. Romberg (1767-1841).

In 1862 volgen *Die Schöpfung* van Haydn, *Psalm 137* van George Vierling (1750-1813), *Albrecht Beyling* van Frans Coenen (1826-1904), *Lorelei* van Ferdinand Hiller, *Psalm 84* van Johannes van Bree (1801-1857) en *Das Paradies und die Peri* van Schumann (1810-1856).

Richard Hol sluit zijn periode op 28 december 1862 af met *Priesterkoor uit die Zauberflöte* van Mozart, *Die Rose Pilgerfahrt* van Schumann, *Jä-*



Richard Hol

*gerchor* uit *Euryanthe* van C.M. von Weber en het *Bacchuschor* uit *Antigone* van Mendelssohn.

In de periode-Richard Hol, die maar 4 jaren duurde, was het aantal koorleden flink teruggelopen en was de animo om te zingen flink gedaald. De AMSTERDAMSCHÉ COURANT van december 1862 merkt op dat Richard Hol een ondankbare taak heeft gehad om een geliefde dirigent als

Johannes van Bree op te volgen. "Veel leden komen pas op de laatste repetities van de bekende werken opdraven omdat zij in hun dilettantenzelfgenoegzaamheid het niet nodig vinden om alle bijeenkomsten met hunne tegenwoordigheid te vereeren". Toch heeft Richard Hol in die korte tijd enkele werken van eigentijdse componisten aan het repertoire van het koor toegevoegd. Uit dankbaarheid vernoemde Amsterdam een straat naar hem die de Reinier Vinckeseskade met het Jacob Obrechtplein verbindt; de straat is amper 150 meter lang.

#### **De periode Johannes Verhulst, 1863 tot 1886**

Na het vertrek van Richard Hol naar Utrecht wordt Johannes Verhulst als dirigent aangesteld die zijn taak tot 1886 zal blijven vervullen. De AMSTERDAMSCHÉ COURANT vindt het "Een be-



langrijke gebeurtenis in de geschiedenis van de afdeling, een begin van een nieuw tijdperk." Verhulst start met een concert op 3 maart 1863 in de Parkzaal met een door hem zelf gecomponeerde Psalm en vervolgens met een *Frühlingsbotschaft* van zijn studievriend uit Leipzig Niels Wilhelm Gade en eindigt met de *Ruinen van Athen* van Beethoven. De AMSTERDAMSCHÉ COURANT is vol lof en vindt het koor vooruit gegaan.

Het jaar 1864 opent hij op 5 januari met Händels Oratorium *Josua*. De AMSTERDAMSCHÉ COURANT schrijft op 20 januari "De waardige man heeft veel reden tot zelfvoldoening en wij wenschen van harte, dat zijn nieuwe werkring hem die nog vaak moge opleveren." Het jaar 1864 vervolgt hij op 16 april met een voor die tijd vrij modern werk van Anton Rubinstein (1829-1894) *Das verlorene Paradies*". Ook nu is de verslaggever van de AMSTERDAMSCHÉ COURANT vol lof over het resultaat van de uitvoering, maar hij eindigt zijn commentaar met een wens: "Bach toch is hier al zeer weinig bekend, en wij hopen dat dit muzijkfeest aanleiding geve tot het uitvoeren van een zijner grootsche toonscheppingen."

Waarschijnlijk is Verhulst nog niet aan Bach toe



Johannes Verhulst

want hij heeft voor 12 december 1868 Händels *Judas Maccabaeus* op zijn programma staan ondanks dat de Parkzaal geen orgel heeft en Händel in zijn composities een orgel zo'n belangrijke plaats toekent. De enige gebouwen die orgels bezitten zijn kerken, maar de Rooms-Katholieke kerken houden hun deuren gesloten voor muziek waarin vrouwen meezingen en de Hervormde kerken hebben bezwaar tegen de verkondiging van Gods woord op een manier die aan een opera-uitvoering doet denken. Het Paleis voor Volksvlijt heeft wel een orgel, maar de zaal heeft een slechte akoestiek; de Parkzaal is voor grote kooruitvoeringen te klein, te benauwd en te rokerig. Een schrijver van een ingezonden stuk in de AMSTERDAMSCHÉ COURANT van 21 december 1868 schrijft: "Het is er smoorheet, en men zit in den regel te veel op elkander, om het genot der muziek behoorlijk te kunnen hebben, zullen de ooren behoorlijk toonen kunnen opvangen, dan moeten de overige lichaamsdeelen niet pijnlijk gekneld worden, of eene bedorven lucht het lichaam beletten behoorlijk adem te halen, en het hoofd pijn en verdooving bezorgen." Het koorbestuur is het volkomen met de schrijver eens en stelt tijdens de concerten en in de pauze een rookverbod in. De maatregel zorgt voor oproer onder de mannelijke koorleden en heeft een ongunstige invloed op de kaartverkoop.

Een bijzondere belevens voor het koor vindt plaats op 17 en 18 januari 1876. Johannes Brahms dirigeert het koor bij de uitvoering van zijn *Ein Deutsches Requiem* in de Parkzaal, met begeleiding van het Parkorkest. Kort daarna in februari overlijdt de Amsterdamse huisarts en dichter Jan Pieter Heye, die sinds 1843 tot de meest inspirerende en dominerende bestuursleden van het koor behoort. Als erkenning voor zijn dichtkunst wordt er in Amsterdam west een straat naar hem vernoemd

De verslaggever van de AMSTERDAMSCHÉ COURANT moet tot vrijdag 27 maart en dinsdag 28 april 1874 de tijd hebben voordat Johannes Verhulst in de Parkzaal de *Matthäus Passion* van Bach tot uitvoering brengt na eerst op 1 mei 1872 in een z.g. huishoudelijke uitvoering Bachs cantate *Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit* met het koor te hebben gezongen. De volgende uitvoering van de *Matthäus* vindt in 1878 plaats en

daarna in 1881 en 1883 in het Paleis voor Volksvlucht waarbij het Paleisorkest de begeleiding verzorgt.

Johannes Verhulst is een gedegen vakman die de kwaliteit van het koor zeer heeft bevorderd, maar hij is in zijn repertoire behoudend en laat zich geen werken van eigentijdse componisten zoals Wagner, Berlioz en Listz opdringen. De felle kritiek op zijn beleid noodzaakt hem in juli 1886 ontslag te nemen als dirigent van de Zangvereniging afd. Amsterdam, maar de Johannes Verhulststraat is een straat achter het Concertgebouw waar nogal wat musici zouden wonen, o.a. Eduard van Beinum. Ook prijkt zijn naam op een cartouche in de Grote Zaal. Hij heeft het verdiend, hij was een belangrijke figuur in de ontwikkeling van Amsterdam tot muziekstad. (Zie MezT nr. 85/29).

#### Periode Julius Röntgen, 1886 tot 1898

Helaas voor degenen die daarop hadden gehoopt bracht Julius Röntgen (1855-1932) niet de muziek die men Verhulst had verweten na te laten. De bewonderaars van Richard Wagner (1813-1883) moesten het slechts doen met *Einzug der Gäste* en de liefhebbers van het Franse repertoire met *Le Déluge* van Camille Saint-Saëns (1835-1921) en *Les Béatitudes* van César Franck (1822-1890). Of de verwachtingen die men aan hem stelde aanleiding waren voor het uitvoeren van Bachs cantate *Ich hatte viel Bekümmernis* in 1889 is slechts een veronderstelling. In ieder geval had hij die bekommernis niet in 1891 bij de uitvoering van Bachs magistrale *Hohe Messe* terwijl hij

in het zelfde jaar ook de *Matthäus Passion* ten gehore bracht. In 1893 vervolgde hij met Bach, de cantate *Ich will den Kreuzstab gerne tragen* en opnieuw de *Hohe Messe*.

Het jaar daarna deed hij het wat rustiger aan met *Paulus* van Mendelssohn en liet hij de *Negende* van Beethoven aan Willem Kes over. In 1895 dirigeerde hij zijn laatste *Matthäus Passion*.

Van geheel andere orde waren zijn uitvoeringen van *Ein deutsches Requiem* van Brahms (1833-1897), van het *Requiem* van Verdi (1813-1901) en van de muziek van zijn vriend Edvard Grieg (1843-1907) die hem in 1897 kwam bezoeken. Ook maakte hij van de gelegenheid gebruik zijn eigen werken op de programma's te zetten. Bij al deze vernieuwingen werd het bestaande repertoire van het koor dat door zijn voorgangers was ingestudeerd niet vergeten. Regelmatig klonk nog de *Messias en Josua* van Händel, *Die Schöpfung* en *Die Jahreszeiten* van Haydn en *Das Paradies und Peri* van Schumann.

Hij bracht het koor vanaf 1888 in het Concertgebouw en hij maakte voor de begeleiding gebruik van het Concertgebouw Orkest. Dit bracht hem in 1895 in de omgeving van zijn rivaal Willem Mengelberg die graag een koor tot zijn beschikking wilde hebben waaraan hij dezelfde eisen zou kunnen stellen als aan het Concertgebouw Orkest. Hij liet daarbij zijn oog vallen op de vrij goed getrainde Zangvereniging afdeling Amsterdam. Daar vier van de zeven koorbestuursleden ook bestuurslid van het Concertgebouw waren was dit min of meer een kwestie van regelen. Röntgen doorzag dit en nam in juni 1898 ontslag als dirigent van het koor.



Johannes Verhulst 70 jaar

Julius Röntgen heeft gedurende 12 jaren zijn steentje bijgedragen aan de ontwikkeling van Amsterdam tot muziekstad. Bij vernoeming van een straat gaf het gemeentebestuur de voorkeur aan de ontdekker in 1895 van de x-straling, later Röntgenstralen genoemd. De uitstraling van Julius Röntgen werd door het Concertgebouw beloond door zijn naam aan te bren-



gen op een cartouche in de Grote Zaal. (Zie Mezt nr. 86/9.)

#### Periode Willem Mengelberg, 1898 tot 1945

Toen Mengelberg zich in 1898 als dirigent van de Zangvereniging afd. Amsterdam liet aanstellen was hij 27 jaar en vol ijver. Na de vakantie begint hij meteen met het instuderen van een nieuw werk van Verdi, *Quattro Pezzi Sacre*, en met de *Mis in C* van Beethoven voor het reeds geplande concert in december. Bij de compositie van Verdi, die nog maar enkele maanden oud is, heeft hij niets met de muzikale erfenis van zijn voorgangers te maken, kan hij zijn eigen interpretatie toepassen en demonstreren dat er met hem een nieuwe tijd is aangebroken. Ondanks dat hij op enkele repetities vanwege ziekte verstek moet laten gaan, slaagt de uitvoering. Anton Averkamp schrijft op 25 december 1898 in DE AMSTERDAMMER: "In menig opzicht was het een goede uitvoering. De klank van het koor - dat zich als Toonkunstkoor-Amsterdam adverteerde - was mooi. Dat de hoge B's niet rein werden geïntoneerd mag wel verontschuldigd, doch niet verzwegen worden; evenals dat het a capella-vrouwenkoor op onwillekeurige wijze, zoo langzamerhand van G naar F gemoduleerd was". Een en ander is voor Mengelberg aanleiding het koor in januari 1899 aan een herstemming te onderwerpen en ze te vertellen dat je als van het koor bent, je niet zingt voor de gezelligheid maar om de kunst te dienen. Bovendien verplicht hij een aantal leden deel te nemen aan een door hem opgerichte koorklasse om de (nieuwe) leden

koorzang-techniek bij te brengen. Tevens worden de koorleden verplicht om tijdens de repetities met een potlood aantekeningen op hun partijen te maken. De repetities worden in het vervolg gehouden op de dinsdagavonden van 8 tot 10 uur - zonder pauze - in de Kleine Zaal van het Concertgebouw. Het gevolg van deze maatregelen is dat het aantal koorleden slinkt van 470 tot 320 leden.

Nadat het bestuur akkoord is gegaan met de nieuwe richtlij-

nen en de lagere inkomsten die het gevolg zijn van de inkrimping begint Mengelberg met de repetities van de *Matthäus Passion* waarvan de uitvoering op 8 april 1899 zal plaats vinden.. Over het resultaat van de uitvoering schrijft Anton Averkamp: "Het koor heeft aan slagvaardigheid en toonvolume gewonnen. Den heer Mengelberg komt daarvoor rechtmatigen dank toe. Toch moet ik met groot leedwezen erkennen, dat mij deze uitvoering teleurgesteld heeft, daar ik thans geen oogenblik, zooals vroeger steeds, doordrongen ben geworden van de vrome wijding die dirigent en uitvoerenden moet bezielen bij een werk, zoo grootsch en verheven als Bach's *Matthäus-Passion*. Gaarne erken ik dat de koren met beslistheid en zekerheid invielen. Eene uitzondering hierop maakten de koren 'Er ist des Todes schuldig' en 'Der du den Tempel Gottes zerbricht'. Gelukkig duurden zij niet lang! Doch overigens niets dan lof voor de Schneidigkeit waarop de groote volksmenigte voortdurend in het krijt trad. Des te meer leed doet het mij, dat ik over dat gedeelte wat juist in uitdrukking zooveel weemoed, zooveel wijding en ook zooveel troostrijks vordert niet met geestdrift kan gewagen. Een goed begin maakte het inleidingskoor, eveneens goed was het slotkoor van het eerste deel, maar de koralen misten ten eenenmale die religieuze stemming en teederheid die de geloovige zielen moeten opbeuren, en beemoediging verschaffen na het aanhooren van het groote Lijden. Waarom geen zachtere nuances bij woorden gelijk: 'Herzliebster Jesu, was hast du verbroschen' en 'So schlafen unsre Sünden ein' enz. Zie wanneer de dramatische Schneidig-

keit die ik straks kon loven, hier voor den dag treedt, wordt zulks voor de stemming in de allerhoogste mate fataal. En deze voorbeelden staan niet alleen, ze vonden hunne afsluiting in het slotkoor 'Wir setzen uns mit Tränen nieder', hetwelk werd ingezet met een kracht, alsof het den jubelendsten zegezing gold, dien men zich denken kon".

Dat Mengelberg zich niet met 'Tränen niedersetzte' bewijst hij in 1900 als het Concertgebouw en het koorbestuur bezwaar maken om na een jaar opnieuw de *Matthäus Passion* uit te voeren. In de overtuiging van zijn gelijk huurt hij de Ronde Lutherse Kerk op het Singel, engageert orkestleden en solisten en maakt een keuze van 150 koorleden om aan zijn uitvoering, die hij voor eigen rekening en risico organiseert, mee te doen. Elly Bijsterus-Heemskerk schrijft in haar boek OVER WILLEM MENGELBERG: "Het bestuur van het Concertgebouw schrok nogal van zijn plannen om van de *Matthäus Passion* een jaarlijkse traditie te maken. Dat zou op den duur leiden tot lege zalen. Willem Mengelberg zette door en de pessimisten kregen ongelijk". De 'jubelendsten zegezing' gold voor Mengelberg. Het jaar 1900 is voor het koor ook een bijzonder jaar omdat Willem Mengelberg op 5 juli trouwt



Mengelbergs huwelijk in de Wilibrorduskerk

met de koorsopraan Tilly Wubbe. Het huwelijksfeest wordt met en door het koor gevierd.

#### Cantate

!901 is het jaar dat wordt beheerst door het huwelijk van Koningin Wilhelmina met Prins Hendrik van Mecklenburg Schwerin. Mengelberg heeft voor het eerste bezoek van het jonge paar aan Amsterdam een cantate geschreven die door een klein koor bestaande uit de meest elite koorleden en het Concertgebouw Orkest onder zijn leiding wordt uitgevoerd. De cantate klinkt opnieuw, nu door het gehele koor, op 11 mei 1901 tijdens een concert ten bate van het Ondersteuningsfonds voor de orkestleden.

Het jaar 1902 is voor de Nederlandse componisten een bijzonder jaar vanwege het Nederlandse Muziekfeest dat op 10, 11 en 12 januari wordt gehouden. Uit de werken die zij kunnen insturen wordt door Mengelberg, Diepenbrock en Zweers een keuze gemaakt. Het aandeel van het koor beperkt zich tot de Reien uit Vondels *Gijsbrecht van Aemstel* van Bernard Zweers, het *Te Deum Laudamus* van Alphons Diepenbrock, *Gebet* van Julius Röntgen, *Choeur des jeunes Filles* van Gottfried Mann en het slotkoor uit *Vincentius a Paula* van G.A. Heinze.

Het jaar 1902 eindigt met een rel in binnen- en buitenland omdat Mengelberg in december met medewerking van het koor een volledige uitvoering geeft van Wagners *Bühnenweihfestspiel Parsifal*. Bayreuth protesteert en Wagners weduwe Cosima is in alle staten van verontwaardiging. Maar Mengelberg zet door en de uitvoering wordt een enorm succes. Van Milligen schrijft: "Dat de zangkunst in ons land waarlijk niet achter staat bij die in Duitsland. Een eeresalut aan hem die de ziel dezer uitvoering was: Willem Mengelberg!"

Mengelberg nodigt voor het jaar 1903 Gustav Mahler uit om zijn *Derde Symfonie* ten gehore te brengen. Opnieuw een uitdaging voor de dames van het koor die in deel V van de symfonie het *Armer Kinder Bettlerlied* zingen. Omdat dit een gelegenheid is van vrouwen onder elkaar worden de heren naar huis gestuurd, bovendien worden voor de dames extra repetities uitgeschreven. Als in oktober 1904 Mahler voor de tweede keer naar Amsterdam komt om zijn *Tweede Symfonie*,

te dirigeren, waarin het koor a capella: *Auferstehen, ja auferstehen wirst du* zingt, wordt het voor een aantal koorleden wat te veel en stappen zij op.

In 1905 wordt het bestuur opnieuw geconfronteerd met een voortdurende achteruitgang van het aantal leden ten gevolge van de vele extra repetities, het repeteren zonder een pauze, het overschrijden van de afgesproken repetitietijd en het studeren van onbekende en vreemde muziek. Bovendien permitteert Mengelberg zich, vooral tijdens het Concertgebouwconflict, onparlementaire opmerkingen tegen de koorleden. Ook zijn de generale repetities met het orkest en de solisten, die vaak op de zondagochtenden plaats vinden, bezwaarlijk voor gelovigen die aan een kerk zijn verbonden. Voor ontspanning en in overeenstemming met Mengelberg wordt besloten *Die Jahreszeiten* van Haydn weer eens voor de dag te halen. Het komt Mengelberg goed uit omdat hij in oktober naar Amerika vertrekt om in New York te concerner. Na zijn enorme succes daar klinkt op 16 en 17 december in Amsterdam *Komm, holder Lenz, des Himmelsgabe komm!* en *Juhe, juhe, der Wein ist da, die Tonnen sind gefühlt, nun lasst uns fröhlich sein!* en met overtuiging tot slot:

*Lasst uns kämpfen,  
lasst uns harren,  
zu erringen diesen Preis.  
Uns leite deine Hand, o Gott,  
Verleih' uns Stärk' und Mut!  
dann siegen wir!*

Om 'diesen Preis zu erringen' concerteert Mengelberg het volgend jaar in Frankfurt, Antwerpen en Brussel en in de jaren daarna in Petersburg, Moskou, Londen, Wenen, Madrid, Rome, Bologna, Milaan, Turijn, Napels, Berlijn, Hamburg, Essen, Düsseldorf, Duisburg, Keulen, Wiesbaden, Mannheim, Zürich, Elberfeld, Genève, Luzern, Boedapest en nogmaals Amerika.

Vanaf 1905 laat hij regelmatig koorrepetities over aan zijn tweede dirigent van het orkest, J. Martin S. Heuckeroth. De koorpartijen worden apart ingestudeerd door mevrouw M.G. van West-Meerum Terwogt en mejuffrouw M. van Ogtrop. Mejuffrouw A. Middellaad leidt de koor-school. De laatste repetities voor de uitvoering

van een werk en vooral van de *Matthäus Passion* leidt Mengelberg zelf en natuurlijk de generale. Veel aandacht besteedt hij daarbij aan het gelijk en geruisloos opstaan en zitten van het koor vanuit de toilethouding waarbij vooral niet achterom gekeken mag worden. "Een uwer kan alles bederven want u bent als enkele stem, God zij dank, amper hoorbaar maar u bent helaas wel zichtbaar."

### Matthäus

Vanwege zijn buitenlandse reizen zijn de jaren 1906 en 1907 voor het koor wat rustiger, maar in het jaar 1908 is er, althans voor het koorbestuur, veel te doen. Het koor en het orkest o.l.v. Willem Mengelberg gaan in Brussel en Parijs de *Matthäus* uitvoeren en daarvoor moet veel worden georganiseerd.

De jaren 1909, 1910 worden geen nieuwe werken uitgevoerd, behalve het *Weihnachts Oratorium* van Bach, waarmee het jaar 1910 wordt afgesloten.

Zaterdag 4 maart 1911 viert Mengelberg zijn koperen jubileum als dirigent van het koor. De zaal is feestelijk met groen versierd en op het podium staan bloemen en kransen. Bijzonder is dat onder de vele genodigden ook Julius Röntgen aanwezig is om Mengelberg te complimenteren. De presidente van het koor, mevrouw Jo Beukers-van Ogtrop, verrast Mengelberg met de mededeling dat de schilderes Thérèse Schwartze-van Duyll bereid is zijn portret te schilderen. Het schilderij hangt thans nog steeds in het Concertgebouw. Tijdens de bijeenkomst wordt Schumanns *Paradies und die Peri* uitgevoerd, een werk dat 58 jaar eerder door Van Bree was uitgevoerd. Het Algemeen Handelsblad schrijft op 5 maart: "De uitvoering blonk boven een gewone prestatie uit. In dit Schumann-werk is voor het volle koor niet zoo heel veel te zingen, maar wat het te doen had is gedaan met goed begrip, met temperament en glansrijken ensemble-klank." Een maand later gaat het koor naar Frankfurt am Main om gezamenlijk met Mengelbergs koor daar in de Festhalle de *Matthäus Passion* te zingen. Deze massale gebeurtenis met twee volledige orkesten en meer dan 600 zangers voor 17.000 toehoorders tracht Mengelberg te rechtvaardigen door te verkondigen dat het lijden van Christus voor de gehele mensheid was. Het *Wir setzen uns mit Tränen nieder* zal overweldigend

zijn geweest en het *Ruhe Sanfte, sanfte Ruh* in contrast nog indringender.

Kort daarop overlijdt Gustav Mahler

### Mahler

Het jaar 1912 is aan Mahler gewijd, zijn *Achtste Symfonie* wordt ingestudeerd en in Amsterdam op 9 en 10 maart uitgevoerd. Mengelberg vergt veel van het koor op de repetities, het moet steeds beter en de repetities lopen soms wel een uur uit en dan is hij nog niet tevreden. Het koor krijgt versterking van andere koren en bestaat in totaal uit 480 zangers en 160 jongens van het Kinderkoor der Vereeniging tot Verbetering van den Volkszang waarmee hij op woensdagmiddagen repeteert. Het orkest wordt uitgebreid tot 120 musici. Matthijs Vermeulen schrijft op 17 maart 1912 in de *Amsterdammer*: "Het is nu de goede tijd om te schrijven over Willem Mengelberg, die enkele jaren geleden een nieuwe scheppingsperiode begon waarin zijn hartstochtelijk karakter tot volle uiting geraakte en tot op- perste, gulle effusie van leven en muziek. Hij is de wekker van geestdrift en schoonheid, tot het geniale van zijn wezen behoort dat hij die mee- slepende macht bezit over allen; hij verstaat het ook in den blinkenden klank waarmee hij beto- overt, te schuilen: bij het begin wenkt hij als een wachter van den toren, dan gonst de muziek aan en hij verdwijnt in den stoet".

Op 30 en 31 maart vindt de traditionele uitvoe- ring van de *Matthäus* plaats, daarna meteen met de trein naar Frankfurt am Main om daar op 2 april de *Achtste* uit te voeren en op 5 april nog maar weer de *Matthäus Passion*. Beide werken tezamen met Mengelbergs koren in Frankfurt. Onder de treinreizigers bevinden zich de minister mr. Th. Heemskerk, de grootvader van ons be- stuurslid mr. Frederik Heemskerk, de Algemeen Voorzitter van de Maatschappij ter Bevordering van de Toonkunst mr. Charles E.H. Boissevain, de grootvader van ons lid dr. Willem Boissevan, en Alphons Diepenbrock.

Van 26 tot 30 juni verleent het koor zijn mede- werking aan het Nederlandse Muziekfeest waar- bij het *Eine Lebensmesse* van Jan van Gilse zingt, fragmenten uit *Hannekes Levensdroom* van A.D. Loman jr. en *Aan de schoonheid* van Bernard Zweers. Op 12 september werkt het koor mee aan de huldiging van Alphons Diepenbrock met

zijn *Ode aan Rembrandt*, op 28 september en 12 oktober volgt de *Negende Symfonie* van Van Beethoven, op 27 oktober *Prométhé. le Poème du feu* van Alexander Skrjabin, op 13 november *Vier vrouwenkoren* van Brahms en van 6 tot 8 december het *Requiem* van Verdi.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER TOONKUNST  
**NEDERLANDSCH MUZIEKFEEST**  
ONDER LEIDING VAN WILLEM MENGELBERG  
**NATIONAAL MUZIEKCONGRES**  
AMSTERDAM CONCERTGEBOUW 26-30 JUNI  
1912



In 1913 is het niet veel minder. Op 14, 15, en 16 maart de *Matthäus*, op 18, 19 en 20 april *La damnation de Faust* van Berlioz, op 24, 26 en 27 april verleent het koor zijn medewerking aan het 25-jarig bestaan van het Concertgebouw met de *Negende* van Van Beethoven en de *Achtste van Mahler*. Op 1 mei stapt het koor op de trein om in Parijs de *Negende* van Van Beethoven en de *Matthäus Passion* te zingen. Op de Generale - die 's ochtends om 9 uur begint - is Mengelberg on- tevreden, het koor is oververmoeid. Zijn dreige- ment: "Als het zo gaat dan neem ik jullie nooit meer mee. Ga vanmiddag niet aan de zwier, kijk op je kamer je partij nog eens door". Beide uit- voeringen zijn bijzonder succesvol. Op zondag 21 september zingt het koor weer in Amsterdam de *Derde* van Mahler en sluit het jaar op 19, 20 en 21 december af met het *Requiem* van Giovanna Sgambati (1841-1914). Het Algemeen Handels- blad schrijft over deze uitvoeringen d.d. 21 de- cember: "De uitvoering stond op een hoog peil, een hoogte die in Sgambati's land wel niet be-

reikt zal worden. Zou de grijsaard – had hij in het Concertgebouw kunnen zijn – niet getroffen geworden zijn door deze éénheid van koor en orkest? “.

De smeekbede *Dona nobis pacem* uit de *Missa Solemnis* van Beethoven dat het koor op de 10<sup>e</sup> maart van 1914 zingt kan de oorlogsdreiging niet verminderen. Op 4 en 5 april klinkt het *Sind Blitze, sind Donner* uit de *Matthäus Passion* onheilspellender dan ooit en het zingen van Beethovens wens *Alle Menschen werden Brüder* op 9 juli blijkt een loze kreet te zijn. In augustus breekt de oorlog uit. Op de 27<sup>e</sup> november klinkt Mahlers *Derde*, Het bimm bamm van de kinderen is nog lang geen voorbode van de vrede. Tenslotte sluit het koor het jaar in december af met het *Weihnachts Oratorium* van Bach: ‘Jauchzet, frohlocket und preiset die Tage’.

In het jaar 1915 is er opnieuw veel aandacht voor Mahler. Het koor opent het jaar weer met de *Derde*. Op 13 en 14 maart klinkt *Das Klagende Lied*, tevens komt de goede Cornelis Dopfer aan bod met zijn *Symphonia Epica*. Op 26, 27 en 28 maart vervolgt het koor met de *Matthäus Passion*. Voordat de vakantie begint maakt het koor kennis met Catharina van Rennes als dirigent en zingt het van haar de *Avondcantate* en de *Van de zeven zonnestraaltjes*, beiden geschreven voor vrouwenkoor. Voor de rest van het jaar houdt het koor zich met Mahler bezig, t.w. op 18 mei met de *Tweede Symfonie*, op 7 oktober nogmaals en op 5 december zijn *Derde*. Het jaar wordt op 18 en 19 december afgesloten met *Der Messias* van Händel.

Ondanks de Nederlandse neutraliteit worden op 31 maart 1916 alle militaire verlopen ingetrokken. Dit heeft op de kooruitvoeringen van de *Tweede* van Mahler op 4 en 5 maart en van de *Missa Solemnis* van Beethoven op 18 en 19 maart nog geen invloed, maar wel op die van de *Matthäus* van 15 en 16 april, vooral wat betreft de mannen van het koor. Dit zal voor Mengelberg beslist niet de aanleiding zijn geweest om op 11 mei Bachs cantate *Selig ist der Mann* uit te voeren.

Mathijs Vermeulen is niet zo gelukkig met de gang van zaken en schrijft in de Telegraaf van 19 maart: ‘Waarom doet Mengelberg met Toon-

kunst niets voor de muziek van onzen tijd? Kan eene schatrijke Maatschappij, die geen enkel financieel risico hoeft te vreezen, hare onmetelijke hulpbronnen niet levendwekkender aanwenden? Het ontbreekt noch geld, noch tijd, noch de noodige kracht. Haar schijnt slechts te ontbreken aan den tijd, dien Mengelberg moet wijden aan het buitenland, waardoor hij niet de helft der zorgen aan Toonkunst geeft waarop deze vereeniging recht heeft. De zelfde impasse waarop onze reis-dirigent het Concertgebouw Orkest gebracht heeft. Gelijk ik hem sinds jaren reeds hetzelfde repertoire zie af-dirigeren, met een enkel sporadische hernieuwing. Dit staat dichter bij den dood, dan bij het leven”.

Bij de vele afwezigheid van Mengelberg leidt Evert Cornelis de repetities en de koorleden raken op hem gesteld. Hij is minder autoritair en de koorleden krijgen het gevoel ook nog wel iets goed te doen op de repetities.

Inmiddels zijn de verlopen vrij gegeven waardoor het jaar op 8, 9 en 10 december kan eindigen met de *Achtste Symfonie* van Mahler:

*Alles Vergänglichliche ist nur ein Gleichnis.  
Das Unzulängliche, hier wird's Ereignis.  
Das Unbeschreibliche hier ist's getan.  
Das Ewig Weibliche zieht uns hinan.*

Op 16, 17 en 18 maart 1917 besteedt Mengelberg extra aandacht aan Bach door uitvoering van de cantates *Wachet auf ruft uns die Stimme*, *Jauchzet Gott in allen Lande*, *Selig ist der Mann*, *Nun ist das Heil und die Kraft* en natuurlijk op 30 en 31 maart en 1 april de *Matthäus Passion*. Op 28 en 30 april zingt het koor in de Stadsschouwburg *Fidelio* en op 24 mei de *Negende* van Beethoven. Het jaar wordt afgesloten op 21, 22 en 23 december, mogelijk ter herdenking van de vele gesneuvelden, met het *Requiem* van Verdi.

Het jaar 1918 is het jaar van de *Tweede Symfonie* van Mahler, de symfonie waarin het gaat om dood en opstanding. Het jaar 1918 is ook het jaar dat er een einde komt aan de oorlogshandelingen, het onnodig doden van mensen. Of dit de reden van Mengelbergs programmering is blijft gissen, maar het is wel opvallend. De eerste uitvoering is 9 en 10 maart, de tweede op 27 april en de derde op 20 oktober. Daar tussendoor is op 22, 23 en 24 maart de *Matthäus Passion*,





Met dit Mengelberg/Mahler-feest wil ik de gedetailleerde beschrijving van het Toonkunstkoor in de periode Mengelberg 1898 tot 1920 beëindigen en u voor de jaren daarna verwijzen naar de recapitulatie op de volgende bladzijden. U kunt hieruit opmaken dat het koor na 1920 meer wordt geleid door gastdirigenten en tweede dirigenten zoals Muck, Monteux, Dopfer, Walter, Van Beinum, Cornelis, Klemperer, Schuricht, Kleiber, Den Hertog, van Anrooy, Dresden, Abendroth, Bloch, Cuypers, Kuiler en Schönberg dan door Mengelberg. Behalve dan wat zijn *Matthäus Passion* betreft, de *Negende* van Van Beethoven en de Mahler *Symfonieën*, vooral de *Achtste*. Van 1895 tot 1945 zingt het koor onder leiding in totaal 404 werken waaronder 120 *Matthäus Passionen* en 54 maal Beethovens *Negende*. De recapitulatie geeft een indruk van wat Mengelberg van het koor verlangde en tot welke prestaties de 400 tot 500 koorleden in staat waren. Maar niet elk koorlid zong alle uitvoeringen mee. Er waren koorleden die alleen voor de *Matthäus Passion* kwamen, zij werden dan ook de *Matheusangers* genoemd.

Vanwege de continuïteit van het repeteren wordt in november 1922 Hans Kleuver als repetitor aangesteld die in 1953 door Henri Arends wordt opgevolgd. In 1957 neemt Frans Moonen de taak van Arends over.

Wat de recapitulatie niet laat zien is dat het Toonkunstkoor, maar dat geldt voor gemengde koren in het algemeen, een broedplaats is voor huwelijken. Als goed voorbeeld van deze stelling trouwt Mengelberg in 1900 de koorsopraan Tilly Wubbe. Een koor is als een badinrichting waarvan gemengd zwemmen, in Mengelbergs tijd streng verboden, het doel is. Door het vele samen oefenen en uitvoeren ontstaan huwelijken, maar ook buitenechtelijke verhoudingen en uiteindelijk scheidingen. Zou Bach daarom zijn *Matthäus Passion* voor mannen en jongens hebben geschreven? Ik verwijs u hiervoor naar mijn artikel *Huwelijksproblemen In Passietijd*, zie *MezT* nr. 68/29.

#### **Scheiding**

Een scheiding tussen het Toonkunstkoor en het Concertgebouw Orkest doet zich ook voor in de jaren 1969/1970 met het gevolg dat het koor zelf voor repetitieruimte moet zorgen en ook de kos-

ten van de repetitor en begeleider, die tot dan door het Concertgebouw gratis beschikbaar werden gesteld, moet dragen. Als een soort alimentatie is het Concertgebouw bereid te betalen voor het koor tijdens een door haar georganiseerd concert of uitvoering van de *Matthäus Passion*. In 1977 zingt het Toonkunst voor het laatst op de Dodenherdenking van 4 mei met het orkest.

Repetitieruimte wordt in de Westerkerk gevonden en Jan Eelkema wordt als dirigent aangesteld, Dick Spaargaren als begeleider en met het Amsterdams Philharmonisch orkest wordt een relatie aangegaan voor de begeleidingen. Helaas overlijdt Jan Eelkema in 1989 op 47-jarige leeftijd., waarna Winfried Maczewski hem als dirigent opvolgt. Vanaf 2005 concerteert het koor in de Beurs van Berlage o.l.v. Boudewijn Jansen.

Herman Rutters schrijft in het Algemeen Handelsblad van mei 1920 over Mengelberg als koorleider: "Er is nog een kant van Mengelbergs talent, die de kunstbeoefening van onze hoofdstad in niet geringe mate ten goede is gekomen, namelijk zijn talent als koorleider, dat hem niet lang na zijn entree als dirigent van het Concertgebouw-Orkest aan het hoofd riep van het afdelingskoor der Maatschappij ter bevordering der Toonkunst, en waardoor de leiding van het orkest en de voornaamste koorvereniging der hoofdstad in één hand kwamen. Een feit, dat voor de ontwikkeling van ons muziekleven van groote betekenis zou zijn.

Immers: Mengelberg bleek al heel spoedig ook een koordirigent van buitengewone hoedanigheden. En het is volstrekt geen onderschatting van zijn qualiteiten als orkest-dirigent, wanneer ik hem als koorleider nog hooger waardeer. Want het materiaal, waarmee de koordirigent heeft te maken is zooveel moeilijker te behandelen als een orkest. Dit bestaat toch uitsluitend uit personen, voor wie de muziek een vak, een beroep is, die dus eenerzijds een technische en artistieke opleiding hebben doorgemaakt, anderzijds van het musiceeren moeten leven. Een koor brengt evenwel niets anders mee dan de liefde om te zingen – in zoover er ook niet andere elementen in het spel zijn. Maar overigens is de technische vaardigheid slechts matig, en dilettaant-koorleden komen in de eerste plaats voor hun genoegen; hun wil tot inspanning die het instudeeren van

partijen vereischt heeft een bepaalde grens, terwijl de prikkel van bestaansnoodzakelijkheid niet aanwezig is, om die grenzen te verwijderen.

En Mengelberg kwam met eischen, die feitelijk boven de aspiraties van dilettant-koorleden veruitgingen. Mengelberg, die niet met het goede tevreden is, doch alleen het superieure erkent, vergde al spoedig ook van de Toonkunstkoorleden intensieve en volhardende inspanning, die gewoonlijk alleen door de toewijding der roeping wordt verdragen; zelf hardwerker van zeldzaam uithoudingsvermogen, eischte hij van zijn medewerkers, dilettanten of niet, de toewijding en de wilsconcentratie van den kunstenaar. De vrijdagavondjes van gezellig samenzijn veranderden in uren van ingespannen arbeid. Menig lid van het heerenkoor van toenmaals zal zich nog wel de presentielijst herinneren, die in de pauze moest geteekend worden en waarop men een vastgesteld aantal keren moest komen, op straffe van anders niet aan de uitvoering te mogen deelnemen. En menig lid masculini generis zal zich ook nog wel herinneren dat hij, wanneer een of ander werk werd ingestudeerd dat niet in zijn smaak viel, of wanneer hij den avond aangenaamer kon doorbrengen, in de pauze even de koffiekamer van Odeon kwam binnenwippen, tenminste door zijn handteekening het recht op meedoen aan de uitvoering niet te verbeuren..... Met deze en dergelijke listigheden was het onder Mengelberg al heel spoedig uit. Het kan niet anders, of zijn strenge régime viel niet bij iedereen in goede aarde. Doch Mengelberg zette door met onverzettelijken wil en wist daarbij menige moeilijkheid te overwinnen door de onweerstaanbare suggestie, die van hem uitging. En naarmate de resultaten zich deden gelden, naarmate men inzag, hoe al die moeite en al die strengheid ruimschoots werden beloond, kwam ook de toewijding van weerszijden. Het Amsterdamsche Toonkunstkoor is gegroeid tot een model-ensemble en de Koorfinale der Negende Symfonie van Beethoven, die vroeger en nu nog een zekere beruchtheid geniet om de bijna onoverkomelijke moeilijkheden, welke het koor daarin heeft te overwinnen, zingt onze afdeling met een volstrekte beheersing en een gemak, die elke gedachte aan technische bezwaren verjagen, en elke kooruitvoering van Toonkunst kenmerkt zich door gaafheid van uiterste detailverzorging, door

superioriteit van samenzang en weelde van klankschoonheid, door een expressiviteit van nuncceering, dat men zelfs van een ensemble van beroepsvocalisten niet beter zou kunnen verlangen. En door eenheid van leiding was ook een samenwerking tusschen koor en orkest ontstaan, zooals men nergens anders kan vinden; de orkestrale voorbereiding, die voor zoo menige kooruitvoering helaas moet te wenschen laten, omdat een koordirigent het orkest nauwelijks voor een repetitie buiten de generale ter beschikking kan krijgen, kan, aangezien Mengelberg op onze Toonkunstkooruitvoeringen steeds met zijn eigen orkest werkt, *di primo cartello* zijn. En wederkeerig werd nu ook een medewerking van het koor op orkestuitvoeringen gemakkelijker gemaakt. Dat onze Toonkunstafdeeling daardoor meer dan wenschelijk in de verleiding kwam, uitvoeringen te geven, waarbij het orkest een grooter rol dan het koor vervulde, doet tot de principieele voordeelen van het systeem niets af."

#### Colofon:

Geestdrift & Muzikale Zin, Geschiedenis van het Amsterdamsche Toonkunstkoor 1828-2000.

door mevrouw Guus Hofman-Allema.

Honderd Jaar Muziekleven In Nederland door J.D.C. van Dokkum.

Biografie Willem Mengelberg 1871-1920 door Frits Zwart.

Kranten uit Knipselarchief van Cor Vinke.

Krantenknipsel uit archief van Pieter Vis a.h.v. Herman Rutten.

Gegevens uit eigen bezit en gesprekken met oud-koorleden.

Johan Krediet

## Recapitulatie

(Een \* achter een werk betekent een eerste uitvoering.)

Componist	Werk	Datum uitvoering
Bach	Matthäus Passion	99+00+01+02+03+04+05+06/2+07/2+08+09/2+10/3+11/3+12/3+13/4+14/2+15/3+16/2+17/3+18/3+19/2+20/3+21/2+22/2+23/2+24/2+25/2+26/2+27/3+28/2+29/2+30/3+31/4+32/2+33/2+34/2 (Abendroth)+35/3+36/3+37/3+38/3+39/3+40/3+41/3+42/3+43/344/2
Bach	Nun ist das Heil*	03+17/3+35+40(Van Beinum)
Bach	Hohe Messe	07+31/2
Bach	Weihnachts Orator.*	10+11+14/2+30
Bach	Selig ist der Man*	16/3+17+18/2+27+36(Van Beinum)+40/3
Bach	Ich will den Kreuzstab	11+32(Van Beinum)+36(Van Beinum)+39(Van Beinum)
Bach	Wachet auf ruft uns*	17/3
Bach	Jauchzet Gott in alle*	17/3
Bach	Magnificat*	28/2
Bach	Bleib bei uns denn es*	30/2(Muck)
Bach	Ein feste Burg ist uns.*	00+35
Bach	Gott soll allein mein*	40(Van Beinum)
Beethoven	9 <sup>e</sup> Symfonie	97+01+03+04+05+06+ 09+10+11/2+12/2+13/3+16+17+19+20/2+21/2+23(Monteux)+24/4+25(Fiedler))+27/2 (Dopper)+28+29/3+30+31+32/2(VanBeinum)+33+34/2+35/3+36+37+38+39/3+40/241/3+42+43+44/3
Beethoven	Mis in C gr. *	98+01+26/3
Beethoven	Missa Solemnis	02+05/2+07+13+16/2+20/3+27/2+34/2+39/2
Beethoven	Fidelio*	17
Beethoven	Chor-fantasie	31
Berlioz	Romeo et Juliette*	04+19/2+35/2
Berlioz	La damnation de F. *	08/2(Colonne)+13+22/3+26/2 (Monteux)
Berlioz	Lélio, le ret. à la vie*	13
Berlioz	L'Évance du Christ*	28(Monteux)
Bloch	Israel Symfonie*	28/5(Bloch)
Bloch	America, an epic Rh.*	29
Bossi	Jeanne d'Arc*	22/2(Cuypers)
Boulanger	Psalm 24*	27 (Monteux)
Brahms	Requiem	09+11+23/2(Muck)+33/2+40/3
Brahms	Vier vrouwenkoren*	12(Cornelis)
Brahms	Schicksalslied	22(Muck)+23(Muck)
Bret	Les pèlerins d'Emm. *	04
Bruckner	Te Deum*	19/2
Bruckner	Grosse Messe*	41/3(Van Beinum)
Cornelius	De barbier v. Bagdad*	00+40/2(Van Anrooy)
Debussy	Printemps*	18
Debussy	La demoiselle élue*	18+29(Monteux)
Debussy	Trois nocturnes*	18+25(Walter)
Diepenbrock	Te Deum Laudamus*	02+06+09+10+12/2+29/2+30/2+35/2+37/2
Diepenbrock	Hymne aan Rembr.*	06+08(Diepenbrock)+12
Diepenbrock	Carmen Saeculare*	33(Dresden)
Dopper	Symphonia Epica*	15/2
Dopper	Zegepraal*	20

Componist	Werk	Datum uitvoering
Dopper	Dona nobis pacem*	30
Dopper	Valerius Gedenkkl.*	33
Faure	Requiem*	04+22+24/3
Franck	Les Béatitudes	03+03
Franck	Psyché, Poème*	20/2+28+((Monteux)
Gilse van	Ein Lebensmesse*	12
Gluck von	Iphigénie en Tauride*	31(Monteux)
Händel	Judas Maccabäus	06+08
Händel	Messias	15/2
Händel	Cäcilien Ode*	23/2(Muck)
Händel	Hallelujakoor	23+29+39
Händel	Actis and Galathea*	35/2(Walter)
Haydn	Die Jahreszeiten*	05+07/2+10+21/3+32/2+38
Heinze	Vincentius a Paulo*	02
Hertog	Chor der Geister*	33(Hertog)+34(Hertog)
Holst	Planets*	26/2 (Monteux)
Indy d'	Le chant de la cloche	99
Kerrebijn	Lux et Tenebris*	18/3
Kodaly	Budavari te Deum*	41(Van Beinum)
Kuiler	Huldigingslied*	23(Kuiler)
Liszt	Dante Symfonie*	99
Liszt	Graner messe	11+36
Loman	Hanneke's hemelsdr.*	12
Mahler	Derde Symfonie*	03(Mahler) 13+14/2+15/5+18/2+19/2+20+21/2+22+24/2+30(Walter)+31/3+34/2(Walter)+37/2(Walter)
Mahler	Tweede symfonie*	04/2 (Mahler)+15+16+18/5+20+24/2+28+29/2 (Klemperer) +33/3
	(Van.Beinum)+34(Van Beinum)	+36+38/2
Mahler	Das klagende Lied*	06+15/2+20/3
Mahler	Achtste Symfonie*	12/2+13+16/3+18/2+20+24/3+29/3+38/3
Mann	Maleanis*	02
Mendelssohn	Elias	09
Mengelberg W.	Feestzang*	01+04+29/2
Mengelberg W.	Wilhelmus*	23
Mengelberg R.	Weinlese*	30
Mengelberg R.	Missa pro page*	32/2(Abondroth)+33/3+42(Van Beinum)
Mengelberg R.	Hymne op A'dam*	35/2+37+42(Van Beinum)
Mozart	Requiem	00+03+25/3(Walter)+35(Walter)+41/2(Van Beinum)
Mozart	C-moll messe*	24Muck
Mozart	Don Giovanni*	26/2+ (Muck)
Mozart	Sancta Maria*	38(Walter)+44(Van Beinum)
Mozart	AveVerum*	38(Walter)+44(Van Beinum)
Pierné	L'An Mil*	04
Rachmaninoff	Die Glocken*	23/2
Röntgen	Gebet	02
Roussel	Psalm 80*	35(Walter)
Saint-Saens	Samson et Dalila*	29(Monteux)
Schönberg	Gurrelieder*	21/2(Schönberg)
Schubert	Ständschen*	18/3+20+28+29+40/2+42(Van Beinum)
Schubert	Mis in Es gr.*	18/2+28(Monteux)
Schubert	Rosamunde*	42(Van Beinum)

Componist	Werk	Datum uitvoering
Schumann	Manfred	07
Schumann	Paradies und die Peri	11/3
Schillings	Dem Verklärten*	05+06
Sgambati	Requiem*	13/3
Skrjabin	Prométhée, le Poème*	12
Strauss	Taiillefer*	06+23/2+24
Strauss	Der Rosenkavalier*	25/2 (Kleiber)
Strawinsky	Psalmensymfonie*	32/2 (Abendroth)+33/3
Verdi	Quattro Pezzi Sacri*	02
Verdi	Requiem	12+17/3+26/2 (Monteux)+33/2(Van Beinum)+39/2 (Schuricht)
Wagner	Parsifal*	02+11/2
Wagner	Das Liebesmahl*	03
Wagner	Tristan und Isolde*	23 (Muck)
Wagner	Die Meistersinger*	25/2 (Muck)
Weber	Euryanthe*	37 (Walter)
Zweers	G. van Aemstel*	02+08(Zweers)+37
Zweers	Avondzang*	08(Zweers)
Zweers	Aan de schoonheid*	12+19/2

## MENGELBERG IN DE LIFT

37

Ons bestuurslid Frederik Heemskerk stelde enige tijd geleden dat men de betekenis van Mengelberg duidelijk moet kunnen maken voordat je een lift weer verlaat. Met deze stelling ben ik het roerend eens, maar het is helaas makkelijker gezegd dan gedaan. Immers, valt de naam Mengelberg, dan is steevast de reactie: "Fout in de oorlog!" Aangekomen bij de 20e verdieping, zitten we dan pas bij die noodlottige wenk van Mengelberg aan Jo Vincent om ook een buiging naar Seyss-Inquart te maken. Ter verdediging van die foute wenk moet dan nog uitgelegd worden dat de nazi's niet alleen gewetenloze gangsters, maar ook buitengewoon pietluttig waren. Begrijpt men het dan nog niet, dan moet verteld worden dat het Concertgebouworkest in 1940 maar liefst voor een zesde uit Joodse musici bestond, en dat de nazi's het niet goed met hen voor hadden.

Om op termijn tegemoet te komen aan de waardevolle suggestie van de heer Heemskerk, kan onze vereniging er daarom niet onderuit om zelf het initiatief te nemen tot Mengelbergs rehabilitatie. Nee, nee, niet goedpraten, maar wel relateren en relativeren. Laten we daarom eerst even teruggaan naar de jaren dertig.

### Aan de leiband van Duitsland

Anders dan men tegenwoordig wil doen geloven stond een groot deel van de bovenlaag van Nederland in de jaren dertig lang niet altijd afwijzend tegenover Nazi-Duitsland. O zeker, we

hadden Menno ter Braak, die van meet af aan het nationaalsocialisme onophoudelijk aan de kaak stelde. Anderzijds schreef in 1934 niemand minder dan prof. dr N.A. Donkersloot (Anthonie Donker) in De Gids dat "feiten" hem de overtuiging gaven "dat de nationaalsocialistische beweging een evolutie doormaakt, die het rechtvaardigt dat men haar ondanks haar verleden en begane fouten, de kans geeft en haar niet meer bestrijden kan zonder zich dan ook consequent anti-Duitsch te noemen." Wel, prof. Donkersloot, dezelfde die na 1945 nauw betrokken was bij de ereraden, was lang niet de

enige Nederlandse intellectueel die er zo over dacht.

Richtte Groot-Brittannië zich op *appeasement* van Hitler-Duitsland, de Nederlandse overheid liep zo ongeveer aan de leiband van het machtige buurland. Het volume van de handel met Duitsland groeide gestaag. Topambtenaar Max Hirschfeld van EZ liet zich als dank voor zijn voortreffelijke diensten aan het Reich door de nazi's ridderen (en eind 1940 bevorderen tot 'ere-ariër'). Het SS-lidmaatschap van de aanstaande prins-gemaal werd van overheidswege uitgelegd als een soort sportaangelegenheid. Ooggetuigenverslagen van de concentratiekampen werden officieel afgedaan als gruwelsprookjes. Kristallnacht of niet, Hitler bleef tot 10 mei 1940 bevriend staatshoofd. Het optreden van Willem Mengelberg als gevierd gastdirigent in Duitsland kwam de Nederlandse overheid uitstekend van pas. De Olympische Spelen van 1936 pasten overigens evenzeer in de algemene appeasement-politiek, evenals Thomas Beechams optredens met het Berlijns Philharmonisch Orkest ( met als hoogtepunt een opname van de Zaubersflöte) en de tournee van het Londens Philharmonisch onder diens leiding. Vice versa dirigeerde Furtwängler in 1937 tweemaal de Ring in Covent Garden in het kader van de feestelijkheden rond de kroning van George VI. Als vertegenwoordiger van de lichte muze maakte Jack Hylton ongeveer tegelijkertijd met zijn orkest een tournee door Duitsland. Nee, de niks-aan-de-hand-benadering was niet exclusief voorbehouden aan Mengelberg.

#### **Völkische Beobachter ineens geloofwaardig**

Toen Mengelberg twee maanden na de overval op ons land optrad in Berlijn, was dat een mooie aanleiding voor de Völkische Beobachter om Mengelberg te interviewen. Een paar dagen later bracht De Telegraaf de Nederlandse versie van dit interview. En ja hoor, iedereen kon het lezen: Mengelberg had champagne laten ontkurken ter gelegenheid van de capitulatie van ons land, en zag grote culturele mogelijkheden voor de toekomst van Nederland onder protectie van Nazi-Duitsland. Geen verstandig mens had ooit de tendentieuze berichtgeving van de Völkische Beobachter vertrouwd. Nu opeens werd de verdraaide weergave van Mengelbergs woorden voetstoots geloofd. In de trant van: Zie je wel, die Mengelberg, in de Eerste Wereldoorlog was

---

## Ook na de meidagen was Mengelberg niet van plan zich te schikken naar de nieuwe orde

---

hij ook al uitgesproken pro-Duits, dus wat had je anders kunnen verwachten. Even terzijde: Anton Mussert was in de Eerste Wereldoorlog fel pro-Frans.

#### **Geen demonstratieve gebaren**

Ook al trad Mengelberg vooral na 1935 regelmatig in Nazi-Duitsland op, dit weerhield hem geenszins om in diezelfde tijd in Amsterdam op te treden met een zeer groot aantal Joodse solisten. Bovendien was Mengelberg nog altijd de Mahler-apostel bij uitstek, en gaf hij tot vlak voor de oorlog – nota bene – wereldpremières van werken van Bartok, Bloch en Hindemith, stuk voor stuk componisten voor wie de kleinzielige mannen met de zwarte laarzen geen waardering hadden. Ook na de meidagen was Mengelberg niet van plan zich te schikken naar de nieuwe orde. Op het seizoenoverzicht 1940/1941 van het Concertgebouworkest prijkte Mahlers Eerste symfonie. De uitvoering is wonder boven wonder doorgedaan: Mahler voor de laatste keer in bezet Europa. Toen Bruno Walter dit naderhand hoorde, was zijn verbaasde reactie: *"Hat er das fertig gebracht? Dann kann man ihm viel verzeihen."*

Dat Mengelberg op dit punt voet bij stuk gehouden heeft, was des te moediger, aangezien het orkest op dat moment voor 1/6 uit Joodse musici bestond. Geen tijd dus voor demonstratieve gebaren en heroïsche capriolen. Of wel soms? Toen in de zomer van 1940 Hermann Abendroth na afloop van een concert met het Residentieorkest concertmeester Sam Swaap hartelijk de hand schudde en de zaal hierop met luid applaus reageerde, eisten de nazi's daags daarna het onmiddellijk ontslag van de Joodse musici. Goed, zover is het toen net niet gekomen. Maar toch ...

Toen in de loop van 1941 alle zestien joodse musici op bevel van de bezetter het orkest moesten verlaten, kon Mengelberg dat natuurlijk niet helpen. Overigens was niet Mengelberg, maar het bestuur formeel verantwoordelijk voor de uitvoering van deze ontslagen. Had Mengelberg – uit protest tegen deze

maatregelen – de kont tegen de krib gegooid, dan is maar de vraag, welk vreselijk lot de joodse leden van het Concertgebouworkest getroffen zou hebben. Voor wie daaraan twijfelt even wat cijfers: het Joodsch Symphonie-orkest bestond in juli 1942 uit 73 musici. Hiervan waren er na de bevrijding 36 niet meer in leven. Van de 23 joodse leden van het Concertgebouworkest (inclusief 6 gepensioneerde leden en Zoltan Szekely) zijn er drie door de nazi's vermoord. Het is onaannemelijk dat deze gunstiger verhouding niet te maken zou hebben met Mengelbergs conciliante houding.

Misschien zijn er lezers die stellen dat de nazi's als Kulturfreunde de Joodse leden van het wereldberoemde Concertgebouworkest sowieso wel gespaard zouden hebben. Daarom nog wat cijfers: Van de 15 Joodse leden van de Wiener Philharmoniker konden er 8 bijtijds emigreren. Van de overige 7 zijn er 5 vermoord. De resterende 2 zijn in Wenen een natuurlijke dood gestorven, resp. in 1941 en 1942, dus net op tijd om niet gedeporteerd te worden.

#### **Hoofdzaak en bijzaak**

Laverend tussen de Scylla en Charybdis, hebben zowel bestuur als directie van het Concertgebouworkest geprobeerd te redden wat er te redden viel. Natuurlijk, die twee concerten voor Vreugd & Arbeid in 1940 had het orkest beter niet kunnen geven. Maar nu we het toch hebben over wat men toen beter niet had kunnen doen: De Nederlandse regering had in 1939 beter niet het Britse verzoek kunnen negeren om de landingsbanen van onze militaire vliegvelden te verlengen. De Hoge Raad der Nederlanden en andere gerespecteerde rechtscolleges hadden zich tijdens de bezetting beter niet kunnen schikken naar de nieuwe rechtsorde. De burgemeesters en de vervoersbedrijven hadden beter niet kunnen meewerken aan de deportaties naar Westerbork. De Nederlandse regering in ballingschap had het aanbod van Portugal om circa 200 Portugees-joodse landgenoten (tijdelijk) onderdak te geven, beter niet kunnen afwijzen. Wel, dat is allemaal van een heel andere orde dan die fatale wenk die Mengelberg beter niet had kunnen geven aan Jo Vincent.

#### **'Is dat nou rechtspleging?'**

Dat de willekeur van de naoorlogse rechtspleging lang niet alleen Mengelberg betrof, blijkt uit de

infame behandeling van Bernard van Leer. Deze joodse vatenfabrikant en filantroop mocht met zijn hobbycircus en 14 joodse landgenoten, onder wie Max Tak, medio 1941 Nederland verlaten, na betaling van fl. 2.000.000,- aan de nazi's. Van zijn overig vermogen doneerde hij een ton aan het Joodsch Symphonie-orkest. Slechts \$ 3.000,- mocht hij meenemen. Maar omdat hij na de meidagen van 1940 vaten had geleverd aan de Duitsers, vertrouwden de Nederlandse autoriteiten in Londen hem niet en bevroren zij vrijwel al zijn buitenlandse tegoeden tot het einde van de oorlog. Alsof dit al niet treurig genoeg was, werd Van Leer pas in 1949 volledig rechtsherstel verleend. Pas toen werd erkend dat hij destijds feitelijk onder dwang aan de Duitsers had geleverd. Nee, dat keurige Nederland, dat ethisch gidsland, dat pas een paar jaar terug bereid was om de erfgenamen van Jacques Goudstikker recht te doen wedervaren, dat tot op heden een koloniale oorlog met minstens honderdduizend slachtoffers bestempelt als 'politioele acties', datzelfde Nederland is nog altijd te ethisch om een zielig straatje of laantje naar Mengelberg te noemen.

#### **Selectieve verontwaardiging**

Het is een merkwaardig land waar men enerzijds stelt dat Richard Strauss heulde met de nazi's, maar aan de andere kant Prokofjev eigenlijk beschouwt als een slachtoffer van het Stalin-regime. Het is hetzelfde land waar in de jaren zeventig een prominent PvdA-kamerlid zonder noemenswaardige tegenspraak kon beweren dat een linkse dictatuur minder erg is dan een rechtse dictatuur. Is het eigenlijk wel een begrijpelijk land waar een voormalig lid van de SA, de SS en de NSDAP, een avonturier die in Londen de hele oorlog door MI-5 als risicofactor in de gaten gehouden is, na de bevrijding kon uitgroeien tot het icoon van het Nederlands verzet? Het is hetzelfde land dat de man die ons een prominent muzikleven geschonken heeft, na 1945 vanwege een aantal aanstootgevende stommiteiten heeft uitgestoten, z'n pensioen heeft ingehouden, en, alsof dat allemaal nog niet genoeg was, op achterbakse wijze z'n paspoort heeft afgepakt en als klap op de vuurpijl z'n Nederlandse onderscheidingen heeft teruggevorderd. Leg dat nou maar eens uit voordat de lift boven is ...

*Hans Grootenhuijs*

# JUBILEUM PIETER VIS

Het meer dan 20-jarig lid van de Willem Mengelberg Vereniging *Pieter Vis* brengt ter viering van zijn 50-jarig zangersjubileum en zijn komende 60e verjaardag op 19 mei twee cd's uit, getiteld: *Breng mij d'aloude tijding!* en *'k Heb geloofd en daarom zing ik U ter eer!*

De aloude tijding verkondigt hij in eenentwintig liederen die op melodieën zijn geschreven van Amerikaanse, Duitse en Nederlandse componisten zoals die in de twintiger jaren van de vorige eeuw in zang-, gezang- en liedbundels van verschillende christelijke groeperingen voorkwamen. Ook zingt hij een lied waarvan hij de tekst en melodie zelf heeft geschreven. Hij brengt zijn repertoire – zoals we van hem gewend zijn – met overtuiging, ontdaan van het oude sentiment en in een hedendaags ritme. Hij zingt ze solo, maar ook als duet en terzet met zichzelf.

## **Van hoge jongenssopraan tot bas-bariton**

Op de tweede titel belijdt hij zijn geloof als twaalfjarige jongen tot op heden – zijn 60e levensjaar – in 33 liederen en op melodieën van ons wat bekendere componisten zoals Bach, Haydn, Mozart, Mengelberg, Catharina van Rennes en zelfs weer twee liederen van hem zelf. Het is geweldig te horen hoe zijn stem zich heeft ontwikkeld van hoge jongenssopraan tot bas-bariton.

De begeleidingen die live zijn opgenomen zijn in handen van de voortreffelijke Nederlandse pianist *Daniël Wayenberg* en de organist *Lennert Knops*.

De twee cd's zitten in een cassette die ook twee boekjes bevat met de Nederlandse en de Engelse teksten van de liederen. Een levensbeschrijving van Pieter Vis door dr. *Jaap Reinders* completeert deze feestelijke cassette.

Voor hen die geloven een waardevol bezit, voor hen die geloofd hebben een goede herinnering.

Leden van onze vereniging kunnen deze cassette bestellen voor € 20,- in plaats van € 30,- via Pieter Vis persoonlijk: [p.saris@zonnet.nl](mailto:p.saris@zonnet.nl) of telefonisch (030) 638 2482.

*Johan Krediet*





# EEN GOED IDEE!

JE WAARDERING VOOR  
IEMAND UITDRUKKEN  
MET EEN CADEAUTJE ... ?

## DENK EENS AAN HET CADEAULIDMAATSCHAP!

VAN DE

**WILLEM MENGELBERG**

**VERENIGING.**

Willem Mengelberg Vereniging

Gefeliciteerd!

U bent 'cadeautje' van de Willem Mengelberg Vereniging.  
Gedrukt op 100% gerecycled papier. Het is een milieuvriendelijk  
product. Het is ook een cadeau van de Willem Mengelberg Vereniging.  
Het is een cadeau van de Willem Mengelberg Vereniging.  
Het is een cadeau van de Willem Mengelberg Vereniging.  
Het is een cadeau van de Willem Mengelberg Vereniging.

Dit is een cadeau van de Willem Mengelberg Vereniging.  
Het is een cadeau van de Willem Mengelberg Vereniging.  
Het is een cadeau van de Willem Mengelberg Vereniging.  
Het is een cadeau van de Willem Mengelberg Vereniging.

Hierbij doet ik u kennis met de heer/miss/vrouw

\_\_\_\_\_

aan de heer/miss/vrouw \_\_\_\_\_  
van de Willem Mengelberg Vereniging  
Bij de directeur 1210 Amsterdam  
op nummer 1210  
van de Willem Mengelberg Vereniging  
Namen

Hierbij doet ik u kennis met de heer/miss/vrouw

WM

